



TÜRK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 35, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 19.09.2023

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 01.10.2023

Sayfa / Page: 53-75

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:



Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim
Üyesi

ferhatkarabulut@yahoo.com



Prof. Dr. Muratbek Bagila KURMANBEKKIZI

Aktöbe Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Kazak Dili Bölümü Öğretim
Üyesi Aktöbe / Kazakistan

baglash@mail.ru

KAZAK DİL BİLİMCİ KUDAYBERGEN JUBANOV VE FONEM TEORİSİ: HAYATI, ÇALIŞMALARI, TESPİTLERİ VE TEZLERİ

Öz

Bu makalenin konusu 1920'li ve 1930'lu yıllarda dil ve eğitim üzerine yapmış olduğu çalışmalar ile Kazak dilciliğine damga vurmuş olan Kudaybergen Jubanov (1899-1937)'dur. Makalenin odak noktası Jubanov'un fonetik ve fonoloji alanında yapmış olduğu çalışmalardır. Jubanov, Ahmet Baytursunoğlu'nun temelini attığı dil bilimini sağlam bir zemine oturtmuştur. O, sadece dil üzerine çalışmalar yapmamış, bir kuramcı ve eğitimci olarak edebiyat, eğitim, sanat ve kültür alanlarında da pek çok eser ortaya koymuştur. Bilim adamı, 1937 yılında Sovyet hükümeti tarafından halk düşmanı olmakla suçlanıp idam edildiğinde Kazak halkı ve Kazak dil bilimi çok büyük bir değerini kaybetmiştir. Kazak araştırmacıların tespit ettiğine göre, yarım kalan eserlerinin önemli bir kısmı kaybolmuş veya yok edilmiştir. Jubanov, 1957 yılında aklanınca çalışmaları yeniden gün yüzüne çıkmış ve yeniden basılmıştır.

Makalenin giriş bölümünde Jubanov'u doğuran ve yetiştiren şartların tam olarak anlaşılabilmesi için Kazak dil biliminin oluşumundan ana hatları ile

bahsedildi. Ardından, onun bilimsel anlayışının nasıl oluştuğunu göstermek için özgeçmişi ve bilimsel-kamusal faaliyetleri hakkında bilgi verildi. Jubanov'un hayatının özetlenmesinin bir diğer nedeni, onun Türkiye'de daha bilinir hale gelmesini sağlamaktır. Makalenin inceleme bölümünde Jubanov'un Kazak Türkçesi ses sistemi (fonetik-fonoloji) üzerine yapmış olduğu tespit ve değerlendirmeler üzerinde duruldu. Sonuç bölümünde çalışma sonucu elde edilen bulgulardan kısaca bahsedildi.

Anahtar Kelimeler: Kudaybergen Jubanov, Kazak Türkçesi, Türk dili, Dil bilimi, Fonetik, Fonoloji

KAZAKH LINGUIST KUDAYBERGEN DZUBANOV AND PHONEME THEORY: HIS LIFE, STUDIES, FINDINGS AND THESES

Abstract

The subject of this article is Kudaybergen Dzubanov (1899-1937), who left his mark on Kazakh linguistics with his work on language and education in the 1920s and 1930s. The focus of the article is on Dzubanov's work in the field of phonetics and phonology. Dzubanov put the linguistics laid by Ahmet Baytursunoglu on a solid foundation. He did not only work on language, but as a theorist and educator, he also produced many works in the fields of literature, education, art and culture. When the scientist was accused of being an enemy of the people and executed by the Soviet government in 1937, the Kazakh people and Kazakh linguistics lost a great value. According to Kazakh researchers, a significant part of his unfinished works have been lost or destroyed. When Dzubanov was acquitted in 1957, his works resurfaced and were reprinted.

In the introduction of the article, the formation of Kazakh linguistics was outlined in order to fully understand the conditions that gave birth and upbringing to Jubanov. Then, in order to show how his scientific understanding was formed, information about his biography and scientific-public activities was given. Another reason for summarizing Dzubanov's life is to make him more known in Turkey. In the review section of the article, Dzubanov's determinations and evaluations on the sound system (phonetics-phonology) of Kazakh Turkish were emphasized. In the conclusion section, the findings obtained as a result of the study were briefly mentioned.

Keywords: Kudaybergen Dzubanov, Kazakh, Linguistics, Turkic Language Phonetics, Phonology

Giriş

Konu, amaç, yöntem ve Literatür

Bu makalenin konusu Kazak dil biliminin kurucularından olan Kudaybergen Jubanov'dur. Jubanov 20. yüzyılın ilk yarısına Kazak Türkçesi alanında yapmış olduğu kuramsal ve uygulamalı çalışmalar ile damga vurmuş çok yönlü bir bilim adamıdır. Kazak dilciliğindeki eksiklikleri ve yanlışlıkları görmüş olan Jubanov kısa süren hayatını Kazak halkını bilinçlendirmek ve aydınlatmak

için harcamıştır. O, üstlendiği pek çok kamu görevini başarı ile yürütmüş, eğitimde ve öğretimde oluşturduğu programlarla Kazak çocukları ve gençleri donanımlı hale getirmeye çalışmıştır.

Bu makalenin amacı Jubanov'un yapmış olduğu çalışmaları analiz etmek, dil bilimine getirdiği yenilikleri ortaya koymak ve onu Türk ve dünya araştırmacılarına tanıtmaktır. Makalenin bir diğer amacı ise Jubanov'un Kazak Türkçesi ses sistemi üzerinde yapmış olduğu çalışmaları fonem kuramı temelinde analiz etmektir. Kazak Türkçesi fonem kuramının kurucusu olarak kabul ettiğimiz Jubanov, çağının ilerisinde bir bakış açısı ile çalışmış ve tezlerini bugüne ışık tutacak tutarlılıkta ortaya koyabilmiştir. Makale onun fonem ve fonoloji alanındaki tespit ve değerlendirmelerinin modern dil bilimindeki yerini tespit etmeyi de amaçlamıştır.

Makalenin omurgasını Jubanov'un yazmış olduğu çalışmalar oluşturmuştur. Çalışmalarının önemli bir kısmını yayımlama imkânı bulan Jubanov, bir kısım önemli çalışmasını ise yayımlayamadan hayata veda etmiştir. Onun çalışmalarını Kenesbayev, Sızdıkova, Erdembekov ve Änes gibi dilciler ve oğlu Ahmet Jubanov derleyip bir araya getirmiş ve külliyat halinde yayımlamışlardır. Bunlar arasında en önemli kaynak "Kazak Tili Jönindegi Zertteveler/ Kazak Dili Araştırmaları" (1966, 1999, 2010, 2013) adıyla yayımlanan eserdir. İlk baskısı 1966 yılında yapılan bu eser onun tüm çalışmalarını içermeye imkânına sahip olamamıştır. Kazak Türkçesi ve Rusça makalelerinden ve yazılarından oluşan bu eser 1999 yılında Jubanov'un hemen tüm çalışmalarını içerecek şekilde genişletilmiş ve sistemli hale getirilmiştir. Jubanov'un yazılarını içeren önemli bir çalışma da 2013 yılında Änes tarafından hazırlanan "Jubanulı K. Kazak Til Biliminin Meseleleri/ K. Jubanulı Kazak Dil Biliminin Meseleleri" isimli kitaptır. Jubanov ve çalışmaları ile ilgili bir diğer önemli araştırmacı Junisbekov'dur. O, Kazak Fonetikasının Gılımı Kursın Jasawşısı / Kazakça Fonetik Bilimi Dersinin Yaratıcısı (1990) ve Professor K. Jubanov Kazak Fonetikasının Gılımı Kursın Jasawşısı / Profesör K. Zhubanov, Kazak Fonetik Biliminin Yaratıcısı (1998) adlı çalışmaları ile Jubanov'u fonetik bilimimin kurucusu olarak bilim alemine tanıtmıştır. Kaydarov da "Kudaybergen Jubanov Jäne Qazaq Til Bilim / Kudaybergen Jubanov ve Kazak Dil Bilimi" (1990) ve "Professor Kudaybergen Jubanov // Kudaybergen Jubanov Jäne Qazaq Til Bilimi / Profesör Kudaybergen Jubanov // Kudaybergen Jubanov ve Kazak Dil Bilimi"(1990) adlı kitapları Jubanov çalışmalarına önemli katkılar yapmıştır.

Jubanov'un çalışmalarının dil bilimindeki yerini tespit etmek ve onun nasıl bir bilimsel iklimde yetiştiğini görebilmek için kısaca Kazak dilcilik tarihine bakmakta fayda vardır.

Jubanov'a kadar Kazak dilciliğine kısa bir bakış

Kazak Türkçesi araştırmalarına 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Kazakistan'a yönelik planlı politikası doğrultusunda çalışma yapan Rus Türkologlar öncü olmuştur. Çarlık hükümetinin sömürgeci-otoriter politikasını uygulamak amacıyla ilk Kazak dili çalışmalarında Kazakların kültürünü, edebiyatını ve tarihini hedefleyen bir misyon vardı. Bu misyonu yerine getirenlerin önemli bir kısmı ise oryantalist bakış açısına sahipti. Jubanov'un verdiği bilgiye göre bu grupta yer alan bilim adamları şunlardı: İlminsky, Melioransky, Terentyev, Laptev, Katarinsky, Radlof, Polivanov ve diğerleri. Kazak sözlü edebiyatı, tarihi ve etnografyası eğitimi almış ve daha milli bir yol izlemiş olan Ş.Velikhanov Kazak dili çalışmalarına katılanlardan biri olarak sayılabilir. Bunların yanında Kazak halkının bağrından çıkıp Kazak dilini araştıranlar ve öğretenler de vardı. Bunlar; "Baytupsınulı Ahmet, Kemengepulı Koşke, Omapulı Eldes, Şonanulı Teljan, Dosmukhambetulı Halel vardı. Alfabe ve terim meselesini ele alan Törekululı Nazir yoldaş Kazak diline baştan sona değindi"(Jubanov 2013: 11). Bu dönemde Kazak dili çalışmalarına katkı sunanlar arasında Sozontov, Arkhangelsky, Pantusov, Grigoriev gibi bilim adamlarını ve yenilikçi İbiray Altinsarin gibi çok yönlü Kazak bilim adamını da sayabiliriz.

Bunların içinde İlminsky önemli bir yere sahiptir. İlminsky'nin "Materialy K İzucheniyu Kirgizskogo Narechiya / Kırgız Dilinin (Lehçesinin) İncelenmesi İçin Materyaller" adlı pratik amaçlarla yazılmış önemli bir eseri vardır¹. Onun² hazırladığı bu çalışma; Kırgız (Kazak) dilinin fonetik, gramer ve kelime dağarcığından oluşur. Melioransky, Kazak dilinin gramer yapısını "Kratkaya Grammatika Kazakh-Kyrgyzskogo Yazyka/ Kazak-Kırgız Dilinin Kısa Grameri" adlı çalışmasında ele almıştır. Petersburg ekolünün Türkoloğu olan M.A. Terentyev, "Grammatika Turetskogo, Persidskogo, Kirgizskogo i Uzbekskogo Yazikov / Türkçe, Farsça, Kırgızca ve Özbekçe Dilbilgisi" adlı bir eser yazmıştır. Burada Kazak Türkçesi diğer Türk lehçeleri ile karşılaştırılmıştır. İlminsky'nin öğrencisi olan Katarinsky (1846-1902), Türkistan coğrafyasındaki önde gelen Türk dili araştırmacılarından biriydi. Katarinsky, "Kratkiy Kirgizsko-Russky Slovar/ Kırgızca-Rusça Kısa Sözlük" (1895, 1898), "Rus-Kirgizsky Slovar/Rusça-Kırgızca Sözlük" (1899-1900) ve "Kyrgyzsko-Russky Slovar/Kırgızca-Rusça Sözlük" (1897) adlı çalışmaları yapmıştır. Katarinsky'nin, A.N. Kononov ile birlikte yazdığı "Prakticheskie Uroki Russkogo Yazyka Dlya Kirgizov/ Kırgızlar İçin Pratik Rusça Dersleri" (1895), "Grammatika Kyrgyzskogo Yazyka/ Kırgız Dilinin Grameri" (1897) ve "Pervo Nachalnyy Uchebnik Russkogo Yazyka Dlya Kirgizov/ Kırgızlar İçin Rus Dilinin İlk Temel Ders Kitabı" (1909), v.b. eserleri önemlidir. "Grammatika Kyrgyzskogo Yazyka" adlı eser fonetik, etimoloji (morfoloji) ve sözdizimi alanlarında önemli bilgiler içermektedir.³

Kazak dil biliminin temel araştırmaları ancak Ekim Devrimi'nden sonra gerçekleştirilmeye başlandı. 1920'li yılların başında Kazak dilinin sorunları daha çok pratik açıdan ele alınmış ve 1930'lu yıllardan itibaren bilimsel temelde analizler yapılmaya başlanmıştır. "Kazak dilbiliminde yeni yeni oluşmaya başlayan bilişsel dilbilim, antropolojik gerçeklik gibi yeni süreçler, 20. yüzyılın başında ulusal dilbilimin ön saflarında yer alan bilim adamlarının çalışmalarıyla başlar. Kazak dili eğitimindeki yeni eğilimler ile Baytursynulı, K. Kemengerulı, T. Şonanov, K. Jubanov ve K. Basymulı'nın eserleri arasındaki devamlılık bu dönemin incelenmesini gerektirmektedir" (Jubayeva, 2013:3). Bu dönemde dil eğitimi ve dil bilgisi üzerine çalışma yapan ve yazıları "Eñbekşi Kazak", "Jaña mektep", "Kazak Tili", "Awıl Tili" gibi dergilerde yayımlanan diğer Kazak dilciler de şunlardır: A. Bokeikhanulı, E. Omarov, J. Aimaulytılı, A. Mamutulu, M. Mirzaulı.

20. yüzyılda Kazak dil biliminin sistematik ve doğru analizi, A. Baytursunoğlu'nun eserleriyle başlar.⁴ Ahmettanuw'ın (Ahmetbilim) kurucusu akademisyen Sızdıkova, Baytursunoğlu'nun dil öğretiminin güncel sorunları hakkındaki çalışmalarını inceledikten sonra şu sonuca varır: "Ahmet Baytursinov, Kazak dili öğretim metodolojisinin kurucusudur. O aynı zamanda Kazak dilinde sese dayalı okuma yazma yönteminin de kurucusudur"(Sızdıkova 1990: 36).

Önceki bilimsel çalışmalarda Kazak dilinin verileri daha çok başka dillerle veya lehçelerle kıyaslanarak incelendi, bu nedenle Kazak Türkçesinin özüne ve tarihsel gelişimine derinlemesine inmek zaman aldı. Baytursunoğlu ise, daha çok Kazak dilinin ana dil olarak öğrenilmesi ve öğretilmesini hedeflenmiştir. Bu yıllarda Kazak bilim adamları, ana dilin değerini artırmak, sözlük yapısını yabancı kelimelerden korumak, gramer yapısını sistematize etmek, tarihi eserleri incelemek ve dilsel gelişimin başlangıcını göstermek için ellerinden gelenin en iyisini yaptılar. Dil

¹ Kırgız kavramının Kazak Türkçesini ve Kırgız Türkçesini birlikte kapsadığını vurgulamak gerekir, zira Çarlık döneminde Kazak adı çok kullanılmamıştır. Kazaklar için Kazak kavramı Sovyet zamanında kullanılmaya başlanmıştır.

² İlminsky (1822-1891), Kazan Din Akademisi'nin önemli temsilcilerinden, Dilci-Türkolog, Kazembek ve Mahmudov'un öğrencisidir.

³ Yapılan çalışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bk. (Üsenkızı 2020:3-4).

⁴ 20. Yüzyılın başında Kazak dil bilimi çalışmaları için bk. (Jubayeva 2013)

politikasındaki çelişkilere ve zorluklara rağmen, Kazak bilim adamları ana dilin ses sistemini, sözcüksel bileşimini ve gramer yapısını kapsamlı bir şekilde incelemeye başladılar.

20. yüzyılın başlarında Kazak dili eğitiminde yapısal yön asıl hedef olarak belirlenmişken 1920'li yıllardan başlayarak 1950'lere kadar dil sisteminin betimlenmesine, dilin anlamsal yapısından çok, biçimsel kişiliğinin ortaya konmasına özel önem verilmiştir. Henüz oluşmaya başlayan Kazak dili eğitimi için öncelikle kelimenin mahiyetini tanımak, gramer yapısını tespit etmek ve alfabeyle netleştirmek çok önemliydi. Ancak, mevcut siyasi koşullara ve uygulanan dil politikasına uyum sağlayarak yapılan birkaç yazım değişikliği, Kazak dili eğitiminin gelişimini olumsuz etkilerden koruyamadı. Bununla birlikte konuşma ve dil, dil ve düşünce gibi bilimsel-kuramsal problemler belirlenmiş, dil seviyeleri tespit edilmiş, dilin durağan ve dinamik gelişimi ile ilgili temel bilimsel araştırmalar belirli bir ivme yakalamıştır denebilir.

Kazak dilinin ilk ders kitabını anadilinde yazan ve özgün terminolojiyi oluşturan Kazak dili eğitiminin öncüsü olan Baytursunoğlu'ndan önce, Kazak dili ile ilgili bazı eğitim materyalleri ortaya konya da Kazak Türkçesinde bu konu yeterli oranda gündeme gelmemiştir. Kazak dilinin gramerini tamamen değiştiren Ahmet Baytursunoğlu, her alanda ilk terimleri oluşturmuş ve dil biliminin temelini atmıştır. 1910'dan itibaren yeni bir Kazak yazısı oluşturmakla uğraşan Baytursunoğlu, 1912'den başlayarak temel bilimsel fikirlerini "Aykap" ve "Kazak" gazetelerinde yayımlamış ve uzun bir arayıştan sonra kendi alfabetesini oluşturmuştur. Onun alfabeti, Kazak Türkçesine uyarlanmış bir Arap alfabeti türüdür ve zamanında Kazak öğretmenler arasında büyük destek görmüştür.⁵

Ahmet Baytursunoğlu, yalnızca seçkin bir bilim adamı olarak değil, aynı zamanda bir kuramcı olarak da çok çalışmıştır. İlk alfabeyle, ilk ders kitabını ve ilk dil araçlarını yazmanın yanı sıra, bu eğitim araçlarının pratikte nasıl kullanılacağına dair bilimsel bir bakış açısıyla derinlemesine analizler de yapmıştır.⁶ Bu açıdan Ahmet Baytursunoğlu, Kazak metodik biliminin ilk öncüsü sayılır. "Bayanşı/Açıklayıcı", "Älippe Astarı / Alfabenin Kaynağı", "Nusqawşı / Eğitimci", "Til Qural / Dil Kuralı", "Til Jumsar / Dil Kullanımı" gibi kuramsal çalışmaları ve "Bawluw Mektebi / Bawluw Okulu", "Jalqılaw / Sadeleştirme", "Qay Ädis jaqsı / Hangi yöntem daha iyidir", "Dıbastardı Jiktew / Seslerin sınıflandırılması" gibi makaleleri bunun kanıtıdır (Kudrışeva 2022:76; Baygulova 2022: 33-34).

Baytursunoğlu, aynı zamanda, Kazak yazı biliminin temel bilimsel-kuramsal çıkarımını yapan, pratik yolunu oluşturan, ses ve yazı arasındaki ilişkinin derinliğini bulan ve mümkün olduğunca telaffuz ve yazı arasındaki örtüşmeye dikkat eden ilk bilim adamıdır.⁷ Ünlülerin kelimenin ruhu, ünsüzlerin ise kelimenin gövdesi olduğuna inanan Ahmet Baytursunoğlu, her harfi ve telaffuzunu dikkatli bir şekilde açıklar ve tespitler yapar. Ünsüzlerin ünlülere bağlı/bağımlı olduğunu ileri süren Baytursunoğlu, Kazak Türkçesinde ses uyumu yasasının özelliklerine değinir ve ünlülerin ve ünsüzlerin büyük ölçüde bu yasaya uyduğunu söyler. Ona göre; yazı, sesin bir simgesidir. Her sesin, her ülkenin sembolü gibi bir sembolü vardır. Sembolüne bakarak hangi ses olduğunu anlayabiliriz. Bu nedenle Kazak dilinin telaffuzundaki fonem sayısı ile harf sayısının birbirine yakın ve doğru olması gerekir. Bilim adamı, sesli harflerin grafiksel özelliklerini hece harfleri olarak tanımlar ve anlamlarını ve kelimelerin içeriğini analiz eder. Baytursunoğlu'na göre, "harf sesle eşleşmezse, kelimenin yazılışı ve telaffuzu örtüşmez".⁸ O, Kazak yazısını İngiliz, Amerikan, Fransız ve Çin yazılarıyla karşılaştırmış, Kazak yazısının onlardan farklı olduğunu

⁵ Baytursunoğlu'nun alfabe çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Baytursunoğlu 1999: 283; İskakova 2022: 49-53)

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Üsenkızı 2020: 80-95, 123-137).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. (Üsenkızı 2020: 63-65).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. (Wäli 1999: 268-281).

görmüş ve onlardaki uyumsuzluğun Kazak Türkçesine aktarılmaması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Jubanov'un Baytursunoğlu hakkındaki görüşleri

Baytursunoğlu'nun bu öncü yöntem ve tespitleri konusunda Jubanov kendi çalışmalarında önemli değerlendirmeler yapmıştır. Aşağıda görüleceği üzere o da Baytursunoğlu gibi dil eğitime, alfabeye, imlaya ve ses-anlam ilişkisine özel önem vermiştir. Jubanov, Baytursunoğlu ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır. "Alaşılı Akhan (Ahmet Baytursinov) 1925'ten itibaren Sovyet zulmüne uğradı. 1928-29'dan sonra basında ona ait hiçbir şey yayımlanmadı ve dağıtılmadı. Tek kelimeyle, dil bilimi alanındaki "Baytursinov dönemi" sona erdi ve büyük öğretmen, eğitimci-bilim adamının parlak bilgisi şiddetle yasaklandı. Şimdi yeni nesil genç komünistler-yoldaşları olan S. Seyfullin, S. Kozhanov, T. Jurgenov, T. Riskulov ve Kundaybergen Jubanov tarih sahnesine çıktı(Әнес 2013:3-4). Bununla birlikte Jubanov, kendi yolunu izlemeyi seçmiştir. Biraz da kendi tezini önemli gördüğü için olsa gerek, Jubanov, Baytursunoğlu ve çalışmaları hakkında eleştirel ifadeler kullanır. O, Baytursunoğlu'nun çalışmalarının öncü ve önemli olduğunu, bu nedenle onun susturulduğunu vurgulamakla birlikte, onun çalışmalarının eksik ve eski olduğunu da kaydeder. Jubanov'a göre, tüm bu olumsuzluklara rağmen Baytursunoğlu'nun çalışmalarının alternatifsiz oluşu onu hala çok güçlü kılmaktadır(Әнес 2013:3-4). Jubanov, bu eleştiri ve tespitleri yaparken aslında kendisine de bir paye çıkarmak istemiş gibidir. Yazılarından anlaşıldığı üzere Jubanov hem Baytursunoğlu'na bir alternatif hem de onun bir halefi olduğunu ilan etmiş olmaktadır. Baimukhambetova bu durumu teyit amacıyla şu bilgiyi verir. "A. Baytursin 1929'da tutuklanmış sonraki yıllarda hiçbir yazısı yayınlanmamıştı. Jubanov'un, Baytursin'in fikirlerinin hepsini benimsemese de onun yolunu devam ettirdiğini görüyoruz" (Baimukhambetova 2016:133).

Baytursunoğlu'nun çalışmalarının zayıf yönlerine rağmen bazı dilcilerin ve öğretmenlerin hala onu örnek alıyor olmasını, Kazak dilciliğinin yetersizliğine bağlayan Jubanov, şunları kaydeder "Gerçekten, Baytursunoğlu'nun kitabı neden hala kullanılıyor? Til Jumsar / Dil Kullanımı 1. sınıftan ikinci kademe okula (üniversite) kadar okutuluyor. "Til Kural"⁹ ile ders vermek yasak olmasına rağmen, öğretmenlerimiz neden hala sahipleniyor ve onunla derslere hazırlanıyor? Bunun için kim suçlanacak? Öğretmenler mi - hayır. Biz dil bilimciler bunun sorumlusuyuz. Bugüne kadar Kazakça ile ilgili yazılan rehber kitaplarımızın tamamı "Til Kural"dan aşağıydı. Yayımlanan kitaplarımız ekmek gibi nimet olsa da içleri boş. Bilgiye susamış bir öğretmen, susuzluğunu pınardan gideremezse, aradığını eksikleri olan "Til kural"da bulursa, içeceği orada değil de nerede aramalıdır? Bu kitap gerçekten problemlidir, çünkü o "basitleştirilmiştir ve sadeleştirilmiştir". Basitleştirmek için, Kazak dilinde kelime kökü/türü dokuz iken onu zor görüp altısı çıkarıldı üçü bırakıldı. Fiilin birçok sınıflandırması, çekimleri ve türleri vardır, "basitleştirmek" azaltmak, "basitleştirmek" küçültmektir"(Jubanov 2010: 35-36; Jubanov 2013: 13).

Jubanov böylece bu durumun o günkü Kazak Türkçesinin dil bilimsel çalışmalarındaki seviyenin bir göstergesi olduğunu ve sakıncalı bulduğunu ileri sürmüş olur. Eleştirisini bir adım daha ileri götürerek, Baytursunoğlu'nun Kazak dil bilimine çok fazla yenilik getirmediğini, öncüllerinin izinden gittiğini ve hatta Kazak Türkçesini Rus dilcilere göre analiz ettiğini de söyler. Bu eleştiriden Melioransky de payını alır. "Ahmet Baytursunoğlu, Kazak dilini öğrenmede seleflerinden uzaklaşmadı. Rusça'da fiilin sadece 3 zamanı vardır, Ahmet Kazakçada da zaman sayısının 3 olduğunu söylemiştir. Kazak cümle yapısında herhangi bir farklılık göstermemiştir. O, o

⁹ Üç bölümlük ders kitabı "Til Kural"ın morfoloji bölümü 1914'te, fonetik bölümü 1915'te, sözdizimi bölümü ise 1916'da yayımlandı. "Til Kural" Kazak dilinin ilk ders kitabıdır. Ders kitabı uzun süre modern Kazak dili ders kitaplarının temel kaynağı oldu. "Til Kural" Kazak dilbilimi bölümlerinin yapısını sistematize eden ve bilimsel temelleri atan bir çalışmadır. Dilbilimsel kavramlara ilişkin tanımlarının bilimsel derinliği ve doğruluğu modern bilim için çok önemlidir. Bu amaçla terimleri yerleştiren ilk kitaptır"(Kudrişeva 2022: 76).

zamanlar sadece Rus dilinin okul gramerinin ayak izlerini takip etti. Ahmet'ten önce ve ondan sonra Kazak dilini inceleyen büyük Doğulu bilginlerin bile elde edilemeyecek kadar az çok erdemleri vardır. Melioransky gibi büyük bir Türk dilleri alimi tarafından yazılan Kazak dilinin grameri, bir bilim grameri değildir ve Kazak araştırmacısına doğru bilgi veremez. Sadece diğer ülkelerden Kazak dilini ilk kez öğrenmek isteyenler için yazılmıştır.(Jubanov 2013: 14). Jubanov'un bu eleştiriyi yapmadaki amacı, kendince daha milli ve daha bilimsel tespitlerin yapılmasının önünü açmaktır. Ayrıca örtük olarak o, kendi çalışmalarını yüceltmek istemiştir denebilir. Jubanov'un Kazak Türkçesi için nasıl bir çalışma yürüttüğünü, nasıl bir birikime ve yönetime sahip olduğunu daha iyi görebilmek için onun hayat hikâyesine kısaca bakmakta fayda vardır.

Jubanov'un kısa özgeçmişi: hayatı, bilimsel ve kamusal faaliyetleri

Kudaybergen Kuvanulı Jubanov, 1899 yılında Temir-Orkaş ilçesi Koşuaktam köyünde (şimdiki Aktöbe bölgesi Jaña Kajar köyü) doğdu. 1914-1916 Orenburg şehrinde Hüseyniye Medresesi'nde öğrenim gördü. Bu yıllardan itibaren Arapça, Farsça ve Rusçanın yanı sıra Latince, Türkçe, Japonca, Fransızca, İngilizce ve Almanca da öğrenmeye başladı. 1917-1918 yılları arasında bugünkü Elek şehrinde bir Rus okuluna girdi ve onur derecesiyle mezun oldu. 1918-1920 yılları arasında taşrada öğretmen olarak çalıştı. Kuyık şehrinde "Tez" adlı bir dergide ve Temir'de "Ay" adlı bir dergide yazılar ve hikayeler yayımladı. Yazılarının ve hikâyelerinin bir kısmı da "Eñbekşi Kazak"da yayımlandı. 1920-1922 yılları arasında Temir'de sosyal güvenlik dairesinde kamu müfettişi olarak çalıştı. 1922-1923 Temir Bölge İcra Komitesi'nin üyesi oldu. 1923-1925 yılları arasında Temir ilçesinin halk eğitim dairesinde müfettiş olarak çalıştı. 1925-1928 arasında Aktöbe'de Gubernia halk eğitimi bölümünde müfettiş-metodolog olarak görev yaptı. 1928 sonunda Kazakistan'ın o zamanki başkenti Kızılorda'ya davet edildi ve cumhuriyet halk eğitim komiserliği görevine atandı. Bundan kısa bir süre sonra Almatı'daki Kazak Devlet Üniversitesi'nin (önceki adıyla KazPI, şimdiki adıyla KazMU) Türk Dilleri Karşılaştırmalı Dilbilgisi bölümünde araştırmacı oldu. 1929-1930 yılları arasında Halk Eğitim Komiserliği'nin Leningrad'daki Eñkidze Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü'nde lisansüstü eğitime gönderildi. Jubanov, burada Samoiloviç başkanlığında sürdürülen Doğu çalışmaları ile tanıştı ve ondan dil araştırma yöntemlerini öğrendi, farklı dil türleri hakkında bilgiler aldı. 1930'da Almatı'daki Kazak Devlet Üniversitesi'nin Türkoloji Bölümü'nde çalıştı. 1930-1932 yılları arasında Bilimler Akademisi Dil ve Düşünce Enstitüsü akademisyeni N. Ya. Marr'ın yüksek lisans öğrencisi oldu. 1932-1937 yılları arasından Kazak Pedagoji Enstitüsü'nde (KazPI, şimdi KazMU) profesör olarak Kazak dili ve edebiyatı bölüm başkanlığı ve dil ve edebiyat fakültesi dekanlığı yaptı. Aynı yıllarda Kazak SSCB Halk Eğitimi Komiserliği Yönetim Kurulu Üyesi, Programlar ve Ders Kitapları Dairesi Başkanı, Devlet Terminoloji Komisyonu Başkanı, Devlet Terminoloji Komitesi Bülteni'nin baş editörü olarak çalıştı. Bu beş yıllık kısa sürede Jubanov başka önemli görevler de aldı. SSCB Bilimler Akademisi'nin Kazak Türkçesi şubesi açıldığında önce dil eğitimi enstitüsünün başkanı oldu, daha sonra "Ulusal Kültür Enstitüsü'nün folklor bölümü ile birleşmesi ile "dil ve edebiyat enstitüsünün" bölümünün başkanı oldu. "Kazak Dili Akademik Sözlüğü'nün yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Jubanov, bu arada Kazakistan Merkez Yürütme Komitesi üyeliğine seçildi. Tüm Birlik Yeni Alfabe Merkez Komitesi'nin Kazakistanlı üyesi oldu. 1936'da SSCB Bilimler Akademisi Kazakça şubesinin dilbilim bölümü başkanı, Kazak dili Akademik sözlüğünün baş editörü, Kazak şubesi Bilimsel Konseyi ve Başkanlığı üyesi oldu. Bu arada o, ortaokulların 5-7. sınıfları için Kazakça dili müfredatını oluşturdu. 1937'de Birliğin Kazak şubesi Akademisi'nin başkanlığına seçildi. Halk Komiserleri Konseyi'nin kararıyla Akademi Büyük Bilim Konseyi'ne üye oldu (Malbakov 2013: 8-48; Erdembekov 2020).

Jubanov'un bilimsel hayatını ve kamusal görevlerini üç döneme ayırabiliriz: 1) 1918-1927 yılları: Bilim adamının Temir ilçesi ve Aktöbe valilik eğitim dairelerinde müfettiş olarak çalıştığı

dönem. Bu dönem daha çok bir hazırlık dönemi gibidir. Kafasında tasarladığı planlarını yoğurduğu ve öncü çalışmalar yaptığı bu ilk dönem daha çok bir yöntem arayışı ile geçer. 2) 1928-1932 yılları: Bilim adamının Cumhuriyet Halk Eğitimi Komiserliği'ndeki hizmet yılları ve Leningrad Yüksek Lisans Okulu'ndaki eğitimi bu döneme denk gelir. Bu ikinci dönemde fikirleri daha netleşmiş ve planlarını uygulamaya imkânına kavuşmuştur. Bu dönem aynı zamanda Kazak dilciliğinde boşluk dönemidir, zira Baytursunoğlu artık susturulmuştur. 3) 1932-1938 yılları: Jubanov'un ustalık yıllardır. Bu yıllarda kendisine verilen görev ve yetkilerden kaynaklanan güçle hem tüm birikimini kullanma imkânı bulmuş hem de pek çok bilimsel yayın yapabirmiştir. Bu yıllarda o; bilim adamı, öğretmen, devlet adamı ve çok yönlü bir halk figürü olarak karşımıza çıkar. Beş yıllık bu kısa dönemde pek çok iş başarsa da Jubanov'un ömrü tüm planlarını uygulamaya yetmemiştir. Üç döneme ayırdığımız kısa hayatında neleri başardığını görebilmek için şimdi de onun bilimsel faaliyetlerine bir bakalım.

Jubanov, 1920'den itibaren kültür, tarih, dil, sanat ve eğitim sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Kazak okulları ve yüksek öğretim kurumları için Kazak Türkçesi öğretim programları oluşturdu, ders kitapları ve metodolojik makaleler yazdı. Çalışmaları arasında, "Materialy k nauchnoy grammatike kazakhskogo yazyka, I tom, fonetika / Kazak dilinin bilimsel grameri materyalleri (cilt 1)- "Fonetik" (Ruşça)"¹⁰, "Kazaq tili fonetiykasınıñ tariyxın zerttewge kirispe / Kazak dilinin fonetik tarihinin incelenmesine giriş", "Kazaq tiliniñ ğılımi kursı jöninen leksiyalar /Kazak dilinin bilimsel seyri üzerine dersler", "Kazak Tili / Kazak dili", "Buwın jigin qalay tabuwğa boladı? / Hece nasıl bulunur?", "Kazaq tilinde birikken sözdñ jazılıwı / Kazak dilinde birleşik kelimelerin yazılışı", "Kazaq söylemindegi sözderdiñ ornı tärtibi / Kazak cümlesindeki kelimelerin sırası", "Jaña grammatikanıñ jañalıqtarı jayınan / Yeni gramerin Yenilikleri hakkında", v.b. önemlidir. Onun bu öncü çalışmaları Kazak dil bilgisinin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. 20. yüzyılın 1920'li ve 1930'lu yıllarında Jubanov, Kazak halkının manevi ve kültürel yaşamında büyük siyasi, sosyal ve ulusal öneme sahip sorunlardan olan yazı, imla, terminoloji konularına özel önem vermiştir(Erdembekov 2020: 13-14).

O, 38 yıl gibi kısa bir ömür süresine rağmen başladığı işi sonuna kadar eksiksiz yürütmeye çalıştı ve "Kazak biliminin her alanına iyi bir etki yaptı" (Kaydarov 1990: 9-15). Ondan miras kalan eserlerin bir araya getirilmesi ile oluşan "Kazak Tili Jönindegi Zerttewler / Kazak Dili Araştırmaları" (1966, 1999, 2010, 2013) bize pek çok yönden yol gösterir. Bu eserin tamamı okunduğu zaman biz Jubanov'un ne kadar çok yönlü, çalışkan, kuramcı, öncü ve vatansever olduğunu daha iyi görürüz. "Hayatının son 5-6 yılını verimli geçirme fırsatı bulan Jubanov, hayatının baharında Kızıl Katliam kılıcıyla kesilmiş, zeki bir araştırmacı, çalışkan bir insandı. O, tek kelimeyle, ruhu sekiz kenarlı bir figürdür. Dilimizin fonetiğini ve gramerini yeni bir şekilde anlatan bitmemiş eserleri bile günümüz 21. yüzyıl biliminin zirvelerinden daha gizemli klasik eserlerdir. Alfabe ve imla, terminoloji ve metodoloji alanında büyük teorik ve pratik önemi olan dil mirası, devlet dilimizin durumunun güçlendirilmesi, dil ve Latin alfabesine geçişle edebi dilimizin canlanması gibi günümüzün ana hedefiyle giderek daha alakalı hale geliyor"(Änes 2013: 3). Orazalieva, "...yalnızca dilbilimsel açıdan değil, mantıksal, psikolojik, felsefi, bilişsel yönden çözülmüş kişilik açısından da değerlendirmek gerekir" diyerek Jubanov'un etki alanını daha da genişletir(Orazaliyeva 2005).

¹⁰ Jubanov bu kitabın yazımını tamamlar ve 1937-38'de basmayı planlar, ancak yayımlama imkânı bulamaz. El yazısı ile yazılan kitap onun ölümü sonrası kaybolur. Kitap Jubanov'un eserlerini iyi bilen Akademisyen I. Kenesbayev (1966) ve Sızdikova'nın çalışmaları ve gayretleri ile daha sonra "Kazak Dili Araştırmaları" (1966, 1999) külliyatı içinde basılma imkânı bulmuştur. ¹⁰, Kenesbayev yaklaşık 20 baskı kalıbı büyüklüğündeki bu kitabın, yazarın fonetik alanında uzun vadeli çalışmasının bir ürünü olduğunu söyler (Sızdikova 1966).

Onun kendisine misyon edindiği görevlerden biri de toplumu kitlesel ölçekte eğitmek, araştırmacılar için bilimin temellerini oluşturmak ve ana dilinin tüm olanaklarını seferber etmektir. O bütün bunların ise ancak metodoloji oluşturularak çözülebilineceğine inanmıştı. Ona göre, Kazak Türkçesinin bilimsel bir konu olarak ilkokuldan yüksek öğretim kurumlarına kadar bilimsel bir temelde öğretilmesi çok önemli idi. Bu nedenle çalışmalarında kendisinden önceki ve kendi dönemindeki (dünya ve yerli) kuramsal literatürü tanımakla kalmamış, aynı zamanda bunları Kazak halkının ulusal dünya görüşüne uyarlamaya da çalışmıştır.

1936-37, Jubanov'un bilimsel yaratıcılığı için çok verimli yıllardı. Bu yıl "Қазақ тілінің грамматикасы -I бөлім. Жалпы морфология/Казак dili grameri- I. Bölümü. Genel Morfoloji" kitabını yayımladı. Bu, okullar için "bilimsel temellere dayalı" olarak yazılmış ilk Kazak dili ders kitabıydı. A. Iskakov bu kitap için şunları söyler: "Jubanov'un 1936 yılında yayımlanan "Kazak Dili Grameri", hem yapısı hem de içeriği ve analiz sistemi bakımından sadece önceki Kazak dili gramerlerinden değil, ülkemizde yayımlanan diğer dillerin gramerlerinden de farklıydı. Eski Yunan veya Latin dillerinin grameriyle başlayan ve tüm Avrasya ülkelerine yayılan oradan da Türk dillerinin gramerlerine uygulanan model tablo sistemini değiştirerek, Kazak dilinin özelliklerine uygun bir anlatım ve analiz yöntemi ile kendi doğal yapısına uygun bir Kazak dili grameri ortaya koydu" (Iskakov 1965: 71-77). Jubanov, ayrıca ders niteliğinde okuttuğu materyalleri de topladı ve "Kazak Dili Araştırmaları" dizisini on kitapçık halinde yayımladı (Sızdıkova 1966). Yine o, 1937'de hazırladığı Kazak dili gramerinin özelliklerini gösteren ve bunların nasıl kullanılacağını açıklayan "Yeni gramerdeki yenilikler hakkında" makalesini de yayımladı.

1937 yılı Jubanov için birçok planla doluydu. Örneğin, o, Kazak dilinin bilimsel gramerini sistematik olarak ve eksiksiz yazmaya başladı. "Bu yıllarda benim Fonetik adını verdiğim ve 1937-1938'de yayınlayacak olan bölümünü tamamladı, okul gramerinin bir bölümünü yazmayı bitirdi ve çeşitli koleksiyonlar için bilimsel makaleler yazdı. Kazak dilinin "Açıklamalı Sözlüğü"nü 1. kitabını yazdı ve hazırladı. Sözlüğün editörü A.N. Samayloviç olacaktı. Ancak bu eserlerin çoğu hayata geçirilemedi, gün ışığına çıkma fırsatı bulamadı ve onun yayınları trajediyle kesintiye uğradı. Jubanov, 19 Aralık 1937'de, bir kişinin ihaneti ile iftiraya uğradı ve tutuklandı, 25 Şubat 1938'de öldü. Jubanov'un masumiyeti yirmi yıl sonra 3 Ekim 1957'de Sovyet Hükümeti tarafından tescil edildi.

Jubanov'un eğitim ve dil bilimi çalışmaları: yöntemler, konular, kavramlar

Jubanov, eğitim alanı için gerekli olan Kazak dili konusunda nitelikli uzmanların yetiştirilmesine ve Kazak dili eğitiminin güncel sorunlarının araştırılmasına büyük katkı sağlamıştır. "Kazak SSCB Tarihi"nin "Sosyalizm Çağı" bölümünde verilen şu bilgiler, onun 1920'li yıllarda Kazak biliminin gelişimine yaptığı özel katkıyı göstermektedir: "İkinci beş yıllık dönemde, Abay'ın adını taşıyan Kazak Pedagoji Enstitüsü, büyük bir eğitim kurumu, önemli bir kültür merkezi haline geldi. Burada Kazak edebiyatı ve dilbiliminin önemli konuları, Kazak SSCB tarihi incelenecekti. Enstitünün profesörü Jubanov, Kazak dilinin özelliklerine uyarlanmış yeni bir yazı ve imla oluşturmak için önemli çaba sarf etti. Kazak dilinin ilk ders kitaplarını yazan, grameri ve tarihini inceleyen Jubanov'un Kazak dil biliminde payı çok fazla idi" (KazSSCB Tarihi 1963).

Jubanov, bize ulaşan bilimsel çalışmalarında, dil problemlerini incelemek için tutarlı bir model gösterdi ve Kazak dilbiliminde tarihsel-karşılaştırmalı ve karşılaştırmalı tipolojik araştırma yöntemlerinin öncüsü oldu. Onun çalışmalarında; Ferdinand de Saussure, Beaudoin de Courtenay, H. Steinthal, O. Betling, N. İlminsky, P. Melioransky, V. Radlof, A. Bogoroditsky, D. Polivanov, N. Samoiloviç, E. Wundzetel, B.Çobanzade, K. Yudahin, N. Marr, W. Barthold, S. Malov ve Şerba gibi bilim adamlarının görüşlerini benimsediğini ve onların yolundan gittiğini söylemek mümkündür. Özellikle onun fonem teorisi konusunda Saussure ve Courtenay çok etkili olmuştur

denebilir. Dilin, dil seslerinin ve dil ailelerinin oluşumu ve gelişimi konusunda Şerba'nın ve Marr'ın önemli ölçüde etkisinde kalmıştır. Nitekim o, Marr'ın temsil ettiği Yafetoloji Mektebi'ne mensup biri olarak kabul edilmektedir. "Jubanulı çalışmalarından da anlaşıldığı üzere, dillerin türeyişi üzere Yafetik teoriyi kuran tarihçi ve dil bilimci Nikolay Yakovleviç Marr'ın çalışmalarından etkilenmiştir, onun kaynaklarına sıkça başvurmuştur"(Baimukhambetova 2016: 129) Jubanov, Kazak Türkçesi çalışmaları ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir: "Kazak dili şimdiye kadar sistematik olarak test edilmemiş ve bilimsel olarak tanınmamış bir dildi. Kazak dilini ilk inceleyen N.I. İlminsky, prof. P. M. Melioransky, M. Terentev, I. Laptev, V. V. Katarinsky, akademisyen V. V. Radlov, prof. E. D. Polivanov ve diğerleridir. Kazak dili çalışanlar arasında Kazak bilim adamları Ş. Velihanov ve A. Baytursinov da yer almıştır" (Jubanov 1999: 118).

Jubanov'un çağdaşı olan G. Ormanov, o yıllarda çok genç olan bilim adamı Jubanov hakkında şu yorumu yapar: "Başkentimizin orta ve yüksek okullarının otuz öğrencisi ondan ders almışlar ve bir süre sonra dil biliminde üst düzey bir eğitim alacakları için mutlular. Enstitülerimizin dil bölümlerinde kaç tane genç olduğunu ve bu şahsın bilimsel derslerini dinlediğini göreceksiniz. O, Halk Eğitim İşleri Komiserliği başkanı, yeni alfabe komitesinin sekreteri, Bilimler Akademisi Kazak şubesinin dil bilimi enstitüsünün başkanıdır. O, Kazak edebi dili ve diğer bilimler için terimler üretti. Ortaokullarda Kazak dilinin bilimsel gramerini oluşturdu. Lise gramerini anlatan öğretmenler için "Yazım, Terminoloji Problemleri" adlı bir kitap yazdı. "Kazak dili araştırmaları" konulu Rusça on kitapçık yazdı ve yayımladı. "Kazak dili sorunları" bilimsel külliyyatının yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Kazakça bilimsel/akademik/sözlük oluşturdu. Bu çalışma 1942 yılında tamamlanacaktır" (Ormanov 1937).

A. T. Kaidarov'a göre, "Jubanov'un, bu kısa süre içinde filolojiye yaptığı teorik, tarihi ve pratik katkılar Kazak dili eğitiminin tüm alanlarında olumlu bir etki yaratmıştır"(Kaydarov 1990: 10). Kaydarov, Kazak dil biliminin kurucuları olarak kabul ettiği Baytursunoğlu ile Jubanov'u karşılaştırır ve Jubanov'u daha bilimsel bulur. "K. Jubanov ile A. Baytursunoğlu'nu karşılaştırırsak, aradaki fark yaşadıkları dönem; eğitime ve dilbilime katkı ve çözülmesi gereken sorunlardır. Her iki bilim adamının kendine özgü ve mükemmel özellikleri olduğunu söyleyebilirim. Örneğin A. Baytursunoğlu, dilin doğasına ilişkin derin anlayışıyla halk eğitimine yönelik anlamlı ve önemli çalışmalarıyla tanınan bir bilim adamıdır. Jubanov'a gelince, o zamanın Avrupa dilinde kapsamlı bir eğitim almış, tüm ülkenin mükemmel klasik Türkoloji geleneği içinde yetişmiş ve bilimsel eğitimi ve hırsının yüksekliği nedeniyle çevresinden ayrı duran tek yetenekli bilim adamıydı. Bu bilim adamlarının her ikisinin de Kazak dilinin kurucuları olduğunu söylemekte haklıyız. Ancak Jubanov diğerlerinden farklıdır, ona Kazak dili eğitiminin bilimsel kurucusu denilmelidir"(Kaydarov 1990: 10-11).

Sızdıkova da Kazak dilbiliminin bu iki öncüsünü doruk noktası olarak ilan etmekle birlikte Kaydarov'a benzer bir iddiada bulunur: "Şimdiye kadar gerçek tarihi bir hikaye anlatamadık. İçinde bulunduğumuz (20.yy) yüzyılın 10. yıllarında Kazak dilini belli bir sistemle inceleme, anadilimizi tahlil etme ve sunma çalışmalarını başlatan A. Baytursunoğlu'ydu. Dil öğreniminin amacı ve doğası değişir. Bunlardan biri, dilin okulda öğretilmesi, yani okul ders kitaplarında analiz edilmesi ihtiyacından doğan dilin fonetik-gramer yapısının incelenmesidir. Bu konuda yapılacak araştırmalar dil bilgisinin ilk işaretleri olacaktır. A. Baytursunoğlu'nu Kazak dili eğitiminin kurucusu olarak kabul ettiğimizde, pratik bir amaç olarak bu bilim dalının başladığı dönemden bahsetmiş oluruz. Temel bilimden önce, o bilim dalının çerçevesinin çizilmesi, amaçlarının belirlenmesi, terimlerinin oluşturulması ve temellerinin atılması gerekir. A. Baytursunoğlu böyle bir temel attıysa, Kazak dilbiliminin tamamen bilimsel ve teorik gelişim alanı K. Jubanov ile başlar. Bu nedenle Kazak dili araştırmaları tarihinde bu iki öncüden her biri kendi yerinde, doruk noktasında yer alır"(Sızdıkova 1990: 36).

Jubanov, yukarıda değindiğimiz gibi çok yönlü bir bilim adamıdır. Nerdeyse çalışmadığı veya kuramını oluşturmadığı dil bilimsel alan yoktur. Kazak dilcisi Sızdikova onun çalışma alanlarını şöyle listeler:

1. Fonetik;
2. Kazak dili grameri (morfoloji, sözdizimi)
3. Genel dil eğitiminin bazı sorunları;
4. Kazak milli edebiyat dilinin gelişimi ve tarihi;
5. Kazakça yazı, imla, terminoloji;
6. Ders kitabı, program, yöntembilim;
7. Kültür ve sanat konuları (Sızdikova 1966: 23).

Bütün bu alanlarda eserler veren Jubanov'un kafasındaki planlarının çoğunu gerçekleştirme imkanı bulamadan erken yaşta hayata veda ettiğini daha önce vurgulamıştık.

JUBANOV'UN FONEM KURAMI

Jubanov'un ses bilgisi ile ilgili çalışmaları

Jubanov'un Kazak dilbiliminin tüm alanlarında temel bilimsel çalışmalar yaptığını söyledik, ancak bunlar içinde en çok çalıştığı ve önem verdiği alanlardan biri kuşkusuz fonetik ve fonolojidir. 1929 yılında yayımladığı "Älippemiz Buqaraşıl Bolsın!/Alfabemiz Özgür Olsun" ve 1933 yılında "Poliytexniykalı Mektep" dergisinde yayımladığı "Qazaq Tiliniñ Gıımı Kursı Jöninen Leksiyalar- I Kesek. Qazaq Tiliniñ Fonetikası (Dıbıs jüyesi) / Kazak Dilinin Bilimsel Kursu Üzerine Dersler- I. Bölüm. Kazak Dilinin Fonetigi" başlıklı çalışmasının ilk bölümünde fonetik konusunu tüm yönleri ile ele alan bilim adamı, Kazak dilinin ses sistemi hakkındaki önemli tespitlerde bulundu. 1934'te yayımladığı "Buwın jigin qalay tabuwğa boladı? / Heceler nasıl bulunur?" adlı çalışması ile 1935'te yayımladığı "Qosar ma, Dara ma? ("uv", "üw", "ıy", "iy" - lerdin emlesi jöninen) / Tek mi çift mi? ("uw", "üw", "ıy", "iy" -lerin imlası yönünde)", K Postanovke İssledovaniya İstorii Fonetiki Kazakhskogo Yazıyka / Kazakçanın Tarihi Fonetigi Üzerine Araştırmalar" ve "Qazaq Tiliniñ Emlesi Men Älippinesine Kirgiziletin Özgeristerdin Jobası / Kazak Dilinin İmla Ve Alfabesinde Değişiklik Hakkında", başlıklı çalışmaları Kazak dili fonetiği için kayda değer bilgiler içerir. Jubanov'un 1936'da yayımlanan "Kazaq Tiliniñ Grammatikası / Kazak Dili Dil Bilgisi"nin ses bilgisi ile ilgili kısımları ve 1937'de yayımladığı "Jaña Grammatikanıñ Jañalıqtarı Jayınan /Yeni dilbilgisinin Yenilikleri hakkında" adlı çalışmaları sonraki kuşak bilim adamlarına ilham olmuştur. 1999'da yeniden yayımlanma fırsatı bulan "Jubanov K.K. Kazaq Tiliniñ Joğarğı Kursı / Kazak Dilinin İleri Dersleri" başlıklı makalesi ise onun çalışmalarının ne kadar güncel olduğunu gösterir.

Jubanov'un "Kazak Tili Jönindegi Zerttewler / Kazak Dili Araştırmaları" külliyyatının fonetik bölümü, Kazak fonetik tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Jubanov bu bölümde II. derse "dil sesinin doğasını nasıl öğrendik, nasıl bilmeliyiz? diye sorarak başlar. Devamında sesin ne olduğu ve nasıl çıktığı/çıkarıldığı sorularına cevaplar arar. O, bu bölümde; sesi, sesin niceliğini ve niteliğini, ünlüleri ve ünsüzleri, bunların artikülasyonunu ve akustiğini, ses aygıtlarını, heceleri, eş sesliliği, ses uyumunu ve aksan konusunu sistematik olarak tanımlar.(Jubanov 1999: 41; Jubanov 2010: 43-49). Seslerin dildeki yeri daha önceki dilciler tarafından açık bir şekilde ortaya konmamış olsa da o, bilimsel fonetik nesnesini doğru bir şekilde tanımlayabilmiştir. Sesleri bir dilin sesleri yapan şeyin dilsel (fonetik) işlevi olduğunu, yalnızca dilsel işlevi olan insan seslerinin çalışılması gerektiğini ve fonetiğin dil biliminin bir dalı olduğunu örneklerle ortaya koyar (Kaydarova 2015: 4-5).

Bilindiği gibi modern dil biliminde bugün dilin sesleri (fonemleri/ses birimleri) üç temel açıdan ele alınmaktadır: fiziksel yön, fizyolojik yön ve dilsel yön. Ses biriminin; fizyolojik ve fiziksel yönleri, o sesin akustik-artikülasyon karakterini yansıtırken dilsel yönü ise işlevsel tarafını oluşturur. Jubanov'un fonem çalışmaları bu üç yönü de içerir. O, eski-Hint Avrupa dilciliğinin çalışma yöntemlerinden ve amaçlarından bahsederken onların dilin sosyal-işlevsel yönünü pek incelemediklerini, bunu bazen sömürge yerli dillerinin ikelliğini kanıtlamak için kullandıklarını dile getirir. Ona göre bu eski dönemde; “sesin sosyal ve dilsel bileşenleri incelenmediğinden, sesin değişim süreci, ses kanunu, toplumsal koşullar ve genel gelenekler sistemi göz önüne bulundurulmadığından dilin ses yönünü, sesin anatomisini ve fizyolojisini, sesin fiziksel-akustik durumunu inceleyen eski dil biliminin fonetik kısmı bir doğa bilimi olarak kalmıştır” (Jubanov, 2013: 25). Buradan da anlaşılmaktadır ki, Jubanov, artikülasyon-akustik betimlemelerin yanı sıra fonemlerin işlevsel özelliklerinin önemini de göstermiştir.

Jubanov'a göre dilin temeli her ne kadar ses ise de her ses dil sesi değildir. Herhangi bir sesin dil sesi olması için bilinçli bir şekilde üretilmiş olması, belli karakterler taşıması ve bir amacının bulunması gerekir. Doğada başıboş var olan ses veya insan fizyolojisinden kaynaklanan istemsiz ses veya sesler topluluğu, bir anlam ile yüklenmediyse dil olarak kabul edilemez. Jubanov'un bu anlayışının Saussure ve Courtenay'dan geldiğini tahmin etsek de aslında onun bu konuda fazlaca kafa yordüğünü yazılarından anlayabiliyoruz. Jubanov'un dil ve ses konusundaki görüşlerini kısaca özetlemek mümkündür. Ona göre, günümüz insan dili, ses dilidir. Bugün "söz" ile “ses” aynıdır. Günümüzde ses çıkaran herkes konuşmaz, ama konuşan herkes ses çıkarır. Konuştuğumuz sözlerin her biri, temel seslerin eksiksiz bir kombinasyonu olarak yeniden üretilir. Jubanov, dilin seslerini maddenin en küçük yapı taşı olan atoma benzetir. Nasıl ki atomlar birleşerek maddeyi meydana getirirse sesler de önce kelimeyi sonra cümleyi sonra da dili meydana getirir. Yine o, sesleri “duvar, sıva, tuğla, kum, toprak” metaforları ile örnekler. Ona göre duvar bir dil ise onun yapı taşları olan sıva, kum, toprak veya tuğla da seslerdir. “Bir duvar, tuğla ve görünen türden küçük sıva parçalarından yapılmıştır. Bu parçaların varlığı duvarın meydana gelmesi için şarttır. İyi veya kötü herhangi bir dil bilgisi kitabı, sesi dilin yapı taşı olarak gösterir. Böyle bir önerme sonucunda, görünen o ki, evin duvarı yapılmadan önce, etrafını saracak sıvanın var olması gerekir. Sıva olmadan önce de onu oluşturan kum ve toprak olması gerekir. İşte bunun gibi söz ve dil olmadan önce ses vardı, bu ses doğada dağınıktı, biz fark etmesek de bu seslerin içinde bugün bizim kullandığımız “a”, “v”, “s” gibi sesler de vardı. Bu bireysel ve farklı sesler dilin ataları olmalıdır. Dilin ilerlemesi, gelişmesi ve büyümesi, yalnızca “ezelden beri” gelmekte olan değişmeyen sesler ortamındaki değişiklikler gibi görünüyor. Antik Yunan eserleri; dünyadaki her şey bölünebilir, parça parça gelir ve sonunda en küçük parça bir atomun üzerinde durur; atom, maddenin bölünemeyen en küçük parçasıdır; dünyadaki her şey bu atomlardan yapılmıştır; Farklı türdeki şeylerin yalnızca atomların farklı yapılarından geldiğini söyleyerek atom mantığını ilk ortaya atan onlardı. O zamandan beri, birkaç bin yıldır bilim adamları bunu anladılar. Ancak çok uzun zaman önce elektron teorisi ortaya çıktı ve ancak o zaman bilim dünyası atomun da bölünebileceğini ve değişebileceğini anladı”(Jubanov 2010: 43-44; Jubanov 2013: 20-21).

Jubanov, burada dilin en küçük yapı taşının ses olduğunu kabul etmekle birlikte, dilin fonemlerini atom ile koşutlar. O halde nasıl ki atom da parçalanabiliyorsa dilin en küçük yapı taşı olan ses de parçalanabilir ve alt ses birimlere ayrılabilir. Jubanov, bu alt birimleri aslında tüm çalışmalarında göstermiştir denebilir. O; ses, kelime ve anlam arasındaki ilişkiyi ele aldığı yazılarında bunun ipuçlarını vermiştir. Bugün modern dil biliminde fonemin (ses birim) alofonları olduğu gerçeği tüm dilbilimcilerce kabul edilmektedir. Fonem bir üst ses birimdir ve anlam ayırt eder, alofon ise fonemin alt ses birimidir ve anlam ayırt etmez. Yaklaşık yüz yıl önce Jubanov'un

bu gerçeğe dikkat çekmiş olması oldukça önemlidir. Onun bu konudaki görüşler ve tespitleri aşağıda ele alınmıştır.

Jubanov doğadaki türlü sesleri örnekleyerek fonem kuramını bir bakıma inşa etmeye başlar. Ona göre, hareket halindeki bir arabanın tekerleği yere çarpınca, davul tokmağı vurulunca, düdük ötünce ve nefes üflenince hava titreşir değişik şekillerde sesler çıkar. Maddenin cinsine ve uyarının şiddetine göre; ses, bazen zayıf bazen kuvvetli, bazen sert bazen yumuşak olur. Ona göre doğadaki sesin bir amacı yoktur. Oysa insan konuşmasındaki sesler, heyecan verici ve etkileyici bir güce sahiptir. Örneğin bir kişi, konuşurken tıpkı trompet veya flüt gibi değişik ses yolları, ses kanalları ve organlar vasıtası ile istenilen özellikte sesleri çıkarabilir. Jubanov bu açıklamasını sağlam zemine oturtmak için ilk defa olarak akciğer, gırtlak, ağız ve burnun fizyolojisinden bahseder ve ses üretimindeki görevleri üzerinde durur. (Jubanov 2019: 81). Junisbekov, bu nedenle, Jubanov'u "Kazak fonetiğinin bilimsel seyrinin yaratıcısı" olarak takdir eder ve şunları söyler: "Profesör Jubanov'un Kazak dilinin ses sistemini fonetik ve fonolojik açıdan bağımsız olarak değerlendirmesi, birçok araştırmacının hala ulaşamadığı bir şeydir. Ses ve fonem tanımları, onun fonoloji teorisini özgürce kullandığının kanıtıdır" (Junisbekov 1990: 192).

Jubanov, kendisinden önce "ses bilgisi" veya "ses kalitesi" olarak kullanılan "fonetik" kavramını ve kapsam alanını anlaşılır bir dille örnekleyerek ortaya koyar. Ona göre; fonetik, her şeyden önce dilin ses yönünü inceleyen bir bilimdir. Fakat bu dikkatli ve etraflıca anlaşılabilir ise tıpkı Hint-Avrupa dil biliminin karıştırdığı gibi biz de fonetiği karışık bir şekilde anlarız ve bu nedenle tahlillerimizden iyi sonuçlar alamayabiliriz. Her şeyden önce, sesbiliminin (fonetiğin) doğadaki tüm sesleri incelediği söylenemez. Rüzgârın uğultusu, annenin şarkı söylemesi, silahın ateşlenmesi, köpeğin uluması birer sestir. Fakat Fonetik bu sesleri konu olarak kapsamaz. Çünkü bu sesler doğal seslerdir. İkincisi, fonetik kişilerin her çıkardığı sesi analiz etmez. İnsan homurdanır, hapşırır, öksürür. Bunların hepsi insan sesleridir, ancak bu sesler sosyal ihtiyaçlar ve iletişim için kullanılan sesler değil insanın o anki durumundan kaynaklanan, bedensel aktivitenin bir sonucu olarak doğan içgüdüsel seslerdir. Bu yüzden bu konu da fonetiğin bir konusu değildir.(Jubanov 2013: 15-16, 22-23)¹¹ Üçüncüsü, fonetik, toplumsal ses olan dili kapsamaz. Müzik de bir sestir, ama bu toplumsal bir sestir. Müzik, dilin sesi değil, ağlamak ve gülmek gibi toplumsal baskı altında ortaya çıkan doğal bir sestir. Buna bir dilin sesi denemez. Bir dilin sesi ile ağlama sesi, gülme sesi ve müzik aynı şey değildir(burada kelimelerden değil salt ağlamaktan ve salt kahkahadan bahsediyoruz). Kanaatimce durum şöyledir: Ağlamak ve gülmek o dili konuşmaya gerek kalmadan da anlaşılır, örneğin bir Kazak'ın ağlaması ve gülmesi Kazak olmadan da herkes tarafından anlaşılabilir. Bir Kazak ağlıyor ya da gülüyorsa, bunu Kazakça bilmeyen bir Rus, Alman ya da Çinli, o Kazak'ın ağladığını ya da güldüğünü anlayabilir. Kazakça bilmeyen Ruslar, Almanlar ve Çinliler, bir Kazak'ın Kazakça konuştuğunu anlayamaz. Demek ki ağlamak, gülmek her insan için anlaşılır, dil de ancak o dili konuşan toplum için anlaşılır (Jubanov 2013: 16).

Jubanov'a göre dil, bu olgulara hiç benzemeyen bir işaretler sistemidir. Ona göre çıkarılan sesler (söz) ile onların karşıladığı nesne arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bu anlayış ona Saussure'den gelmiş görünüyor. Bildiğimiz üzere Saussure'e göre sesletim ile anlam ve nesne (gönderge) arasında nedenli bir ilişki yoktur. "Dilin olguları ile dilin göstergeleri arasında açık bir bağlantı yoktur. Bu nedenle, o olguya aşına olsanız bile, her dildeki o olguyu temsil eden temel işaretler sistemine aşına değilseniz, açıkçası o dili bilmiyorsanız, dildeki o olguların işaretini tanımlayan kelimeleri anlayamazsınız. Ancak bu seslerin müzikteki görünümü genellikle olgunun kendisine benzediğinden, olgunun kendisine aşına iseniz, görünüşe aşına olmadan onu

¹¹ Bu dersler ilk kez 1933'te "Politeknik Okulu" dergisinin 7.-8. sayılarında I. Bölüm Kazak Dilinin Fonetikleri (Ses Sistemi) giriş bölümünde yayımlanmıştır.

tanıyabilirsiniz”(Jubanov 2013: 15-16). Jubanov devamla, doğadaki seslerin ve onların istemli ve istemsiz taklitleri ile bazı ifadelerin oluştuğunu söyler. Ona göre, başlangıçta iletişim için değil de doğayı taklit için veya diğer canlılar ile iletişim kurmak için oluşturulan sesler topluluğu dile dönüşmeye başlamış ve böylece dilin kelime dağarcığı zenginleşmiştir. Örneğin rüzgâr eserken bir ses çıkarır. İnsan da onu taklit ederek ıslık çalmayı öğrenmiştir. Islık da zamanla dilin söz dağarcığına girerek fonemleri olan kelimeye dönüşmüştür. Buna hapsirirken, homurdanırken, iş yaparken çıkarılan sesler de dahildir. “Ses dilinin ataları böyle büyülü seslerdir. Bunlar yavaş yavaş ses dilinin hazinesine aktarıldı. Örneğin, böyle büyülü işleyen sesleri olan koş(koyğa/koyuna), şek (eşkiye/keçiye), kös (tüyege/deveye), ök (sıyrığa/sığıra) gibi yansıma seslerden oluşan sözcüklerdeki sesler, zamanla konuşma dilinin sesleri haline geldiler ve adı geçen hayvanlara ad oldular. Koş’tan “koş-kar” ve “koşa-kan”, ök’ten “öküz” ve kös’ten “köş-ek” (Türkmençe “deve”) kelimeleri türedi. Ama bugün bunları doğal ses olarak modellemesek de çok önce dile girmiş ve kullanılmışlardır. Bugün bu yansıma kelimelerin kökeni bilinmediği için, dilin sesi olarak fark edilmezler ve fonetik bilimi pek bunları dikkate almaz. Fonetik, dildeki seslerin konumuna bakmaz, sadece dilin seslerini inceler(Jubanov 2013: 18). Buradan biz Jubanov’un fonetik ile fonoloji bilimini ayırt edebildiğini de anlarız. Zira sesin kelimedeki konumunu ve görevini inceleyen bilim dalı fonolojidir. Onun doğru tespiti ile “fonetik, konuşma dilinin ses bilgisi olduğu için, konuşma dili sisteminde yer almayan ve işaret dilinin geri kalanına ait olan ses birimlerini de kapsamaz. Yani fonetik, fonemlerin salt dilsel özelliklerini inceleyen bir bilimdir(Jubanov 2013: 19). Buna göre Kazak dil bilimi tarihinde fonetik kavramını ilk olarak Jubanov’un insan dilinin seslerini sistematize eden bir alan olarak tanımladığına şahit oluruz. Çalışmalarında ilgili bölümlere bu nedenle fonetik başlığını koyar ve incelediği ve tanımladığı nesnenin “ses bilimi” olduğunu söyler (Jubanov 2019: 36).

Kazak dilinin fonetiği ile ilgili araştırmalar, Kazak dili eğitiminin temel konuları olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Jubanov, yazılarında dilin sesleri üzerine yapılan önceki çalışmalara eleştirel bir yaklaşım da sergiler. Yukarıda onun, Baytursunoğlu’nun çalışmalarını takdir etmekle birlikte ona bazı yönlerden eleştiriler getirdiğini vurgulamıştık. Jubanov onun eksik bıraktığı veya yanlış yorumladığı yerleri eleştirmiş, ama aynı zamanda onun büyük oranda takip etmiştir. O da Baytursunoğlu gibi Kazak alfabesi ve yazı sistemi, heceler ve hece sistemi, uyum yasası, aksan, Kazak Türkçesinin ses sayısı ve fonetik karakteri de dahil olmak üzere Kazak dilinin fonetiğine ilişkin benzer bir bilimsel gelenek oluşturmuştur. “O, ses ve kelime arasındaki ilişki şartlarını incelemeyi amaçlayarak, Kazak dili seslerini, kelimelerin doğası ile birlikte özelliklerine göre analiz etti ve kelimelerin ses sistemini belirlemeye odaklandı. Jubanov’dan önceki Rus araştırmacıların eserlerinde Kazak dilinin seslerinin sayısı ve niteliği tam olarak belirlenememiştir”(Sadvakas 2018: 55). Kelimelerin içerdiği seslerin fonetik doğasını kontrol etme ihtiyacına ilk dikkat eden ve kelimelerin ve kullanımlarının arkasındaki birçok farklı anlamı tanımak için kelime dağarcığı ile ses sistemi arasındaki bağlantıyı keşfeden ilk kişinin Jubanov olduğunu söyleyebiliriz. “Konuşurken ses çıkarırız. Bir söz duyunca biri ses çıkardı deriz. Dilimizde birçok kelime var. Ama her kelimenin telaffuzu farklı ve mükemmeldir. Bu nedenle, ne kadar kelime olursa olsun, onları birbirinden ayırmak zor değildir. Bir kelimeyi başka bir kelimedeki farktan dolayı ayırt ederiz. “Bij-tj kıp bay-juwandı osı mañda /Kenedi-ay kedey bitken bugin tañda – (İliyas). Burada “mañda” ile “tañda” sözleri aynı değildir. Tüm sesler aynı olsa da kelimelerin başındaki m- ile t- aynı ses değildir. Bu nedenle kelimeleri biz farklı duyarız. Bura da m- ile t- anlam ayırt eden fonem olmaktadır” (Jubanov 2013: 67; Jubanov 2019: 170). Jubanov, burada fonem kuramına dayanarak sesbirimlerin (fonem), bir sözcüğün diğerinden farklı olmasında ve anlamının değişmesinde kilit rol oynadığını ve yalnızca bir sesbirim farklılığının sözcüğün anlamını kökten değiştirdiğini ispat etmiş olmaktadır. Bu nedenle o, fonemi kısaca şöyle tanımlar: “Kelimelerdeki

seslerden bir tanesi değişince anlam değişiyorsa, buna neden olan parçalara fonem deriz”(Jubanov 2019: 171].

Her ne kadar ses ile fonem aynı gibi algılsa da Jubanov ses ile fonemin esasında aynı şey olmadığını ilk ileri süren kişidir denebilir. Ona göre ses başka, fonem başkadır. Bir kelime çok sayıda sestem oluşabilir ama o kelimedede fonem sayısı ile ses sayısı denk olmayabilir. “Bir kelimenin her bölümünün, her biri tam olarak telaffuz edilen birkaç sesi vardır. Bala (çocuk) kelimesinde b. a. l. a. olmak üzere üç ses ve jaz(yaz) kelimesinde j. a. z. olmak üzere üç ses vardır. “Yaz-sın” kelimesinin “-sın” ekinde s. 1. n. olmak üzere üç ses vardır (Jubanov 2013: 67). Burada görüldüğü üzere aslında b.a.l.a kelimesi dört sestem oluşmuştur ama fonem sayısı üçtür. Jubanov burada b.l.a. fonemlerini saymış iki tane olan /a/ sesinin aslında tek fonem olduğunu vurgulamıştır. Buna karşın jaz (yaz) kelimesinde ve -sın ekinde üç farklı sesin yani üç farklı fonemin olduğunu belirtmiştir. Jubanov, konunun daha iyi anlaşılması ve öğrenilmesi için bir örnek daha verir. “Baba / ata” ve “böle /ayırma” kelimelerinin dört sesi olmasına rağmen, “baba” kelimesinde iki farklı sesin (b ve a) olduğunu, “böle” kelimesinde ise dört farklı sesin (b.ö.l.e) olduğunu söyler. Bu durumu Jubanov şöyle izah eder: “Bir kelimedede seslerin niceliği ve niteliği önemlidir. Bazen sesin kalitesi aynı kalırken miktarı farklı olabilir. “Baba” kelimesinde 4 ses vardır, “böle” kelimesinde de 4 sesi vardır. Bu iki kelimenin toplam ses sayısı aynıdır. Ancak “böle” kelimesindeki 4 sesin kalitesi birbirinden farklıdır. Burada b.ö.l.e. kelimesindeki 4 sesin dördü de birbirine benzemiyor; buna karşın “baba” kelimesinde 4 farklı ses değil, sadece 2 farklı ses vardır. Burada, a ve b’den her biri ikişer ikişer gelir ve ses sayısı dört olur (...) Kim konuşursa konuşsun, ne konuşulursa konuşulsun, ne kadar konuşulursa konuşulsun, konuşulan bir söz içindeki farklı nitelikteki sesler belli bir miktarı geçmez. İlyas’ın “Koyuş Oyı / Çoban Düşüncesi” adlı 12 mısralık kısa şiirinde 488 ses vardır. Ama bu 488 ses 488 farklı sestem değil, sadece 28 farklı sestem oluşur. Bu 28 farklı sestem biri 10 kez, diğeri 50 kez tekrarlanarak 488 ses elde edilmiştir. Kazak dilinde farklı kalitede ve belli sayıda ses vardır” (Jubanov 2013: 69-70). Jubanov Kazak Türkçesindeki bu belli sayıdaki sesin aşağıda 51 olduğunu iddia eder. Ona göre 26 farklı sese sahip olan Kazak Türkçesinde /e/ sesi hariç diğere seslerin kalın ve ince karşıtları vardır. Jubanov’un Kazak Türkçesindeki ses (fonem) sayısı ve türleri ile ilgili tespitleri aşağıda ayrıntılı ele alınmıştır.

Jubanov, fonetik tarihini dil tarihinin bir parçası olarak ele alır. “Bizim için tek gerçek konum, seslerin kelimenin dışında değil, kelimenin içinde var olduğudur. Bu nedenle, bireysel (özel) ses türlerinin tarihi, bireysel (özel) kelimelerdeki değişikliklerin tarihinde incelenmelidir” (Jubanov 1999: 48). O, kelimenin sadece seslerden oluşmadığını ve insan gelişiminin belirli aşamalarında kelimenin anlamının da değiştiğini söyler. Bu nedenle kelimelerin tarihinin anlamla bağlantılı olarak izlenmesi gerektiği uyarısında bulunur. Jubanov’un dil çalışmalarında sadece sesbilgisinin öneminden bahsetmediği, aynı zamanda dil seslerinin doğasını olumsuz ve çarpık bir şekilde sunanları eleştirdiği de bilinmektedir (Jubanov 1999: 48; Kaydarova 2015: 9). O, seslerin ilk ortaya çıkışı ve görünüşleriyle ilgili problemlerle de özellikle ilgilendi. Jubanov, Kazak dilinin fonetik tarihini incelerken karşılaştırmalı-tarihsel, tipolojik yöntemleri yaygın olarak kullandı ve dilin eşzamanlı bölümünü eski anıtlarla birlikte incelemenin doğru olacağını iddia etti. Ona göre değerli bilgiler sadece yazılı verilerden elde edilmiyordu. Dilin tarihsel boyutu çağdaş görünümü ile karşılaştırılmalıydı. Başka bir deyişle, ana dilin fonetik sistemini oluşturmak için, dil art zamanlı ve eş zamanlı olarak birlikte çalışılmalıydı. Bunun için bir dilin lehçeleri ve farklı diller de karşılaştırılabilirdi. Modern Türk lehçelerinin bilinen fonolojik yapılarından yola çıkarak geçmişe dönük Türk dillerinin ata modelini oluşturmak mümkündü. Çünkü dil sürekli hareket halindeydi ve gelişmekteydi. Bu da tarihselcilik ilkesini gerekli bir koşul haline getiriyordu. Yazılı anıtlardaki dilin tarihini tespit etmek için, doğası gereği dilin birikimini temsil eden yaşayan dilin sağladığı materyalleri kullanmaktan başka bir yol da yoktu. “Kazakçanın tarihi gelişimine dair ilk çalışmalar

yapıldığında Jubanulı'nın Kazakçanın Tarihi Fonetikine dair çalışması bazı araştırmacılar tarafından tenkitle karşılanmıştır, çünkü yazısı ve kültürel mirası olmayan bir dilin art zamanlı incelenmesinin yapılması uygun görülmemiştir. Jubanulı ise bu görüşlere karşı sadece yazılı kaynaklara dayanarak değil şu an yaşamakta olan dilin asırlar boyunca topladığı malzemeye dayanarak bir çalışma yapılabileceğini söylemiştir. Dolayısıyla dildeki bazı dönemlerde de yaşanmış değişimleri ve gelişimleri görebilmek için paleontolojiden yararlanmanın faydalarını, hatta dili art zamanlı inceleme yapmadan araştırmının yanlış olduğunu dile getirmiştir" (Baimukhambetova 2016: 130).

Jubanov; fonetik, morfoloji, anlambilim ve kelime dağarcığı gibi dil biliminin farklı alanlarının "Çin Seddi" gibi birbirinden ayrılmadığını, aksine yakından bağlantılı olduklarını ve birbirlerini tamamladıklarını da söyler. Tarih içinde bir kelimenin ses bileşimindeki bir değişiklik, anlamında da bir değişikliğe yol açar. O, bu değişikliklerin kelimenin fonetik tarafıyla ilgili olduğunu söyler. Buna örnek olarak da Türkolojide bugün lamdasizim ve rotasizim olarak bilinen ses denkliliğini örnek verir. Türk lehçelerinde kör (gör-) - köz (göz), semir (semir-) - semiz (semiz/şişman) kelimelerindeki [r] ile [z] sesleri yüzeyde farklı temelde birbirinin dengidir. Bu da r ve z sesleri arasında fonetik bir fark olmadığını göstermektedir. Daha sonra görünüşteki bu ses farkı tek bir kelimeyi ikiye bölmüş ve buna bağlı olarak dilin kelime hazinesinin genişlemesine yol açmıştır. Bu da isim ve fiil olmak üzere iki temel kökün oluşmasına yani dilin morfolojik zenginleşmesine katkı sağlamıştır (Tektigulova 1994: 11; Kaydarova 2015: 8-9). Jubanov, bu konuda şunları kaydeder: "Çok eski zamanlarda dilde "r" ve "z" seslerinin fonem olarak ayrılmadığı bir dönem vardı, o dönemde *kör*- "görmek" kelimesi ve *köz*- "göz" kelimesinde olduğu gibi *semir*- "şişmanlamak" ve *semiz* "şişman" kelimesinde de anlam ikiliği vardı. Bunlar hem bir nesne hem de onun hareketini karşılıyordu, yani bunlar hem bir nesne hem de bir fiil anlamına geliyordu. Daha sonra fiili isimden ayırma ihtiyacı duyulduğunda dil, kelime yaratmanın diğer yollarıyla birlikte ses alışverişi olgusunu kullandı: isme "göz", fiile "görme" dendi. Böylece ses özelliği kelime oluşumunda rol oynamış ve sözlük dağarcığını zenginleştirmiştir. Bu değişimin sonucunda isim ve fiil olmak üzere iki kök ortaya çıktı ve morfolojik bir yenilik doğdu. Ayrıca r ve z sesleri, yeni bir sözcüksel ve morfolojik öge oluşturma özelliğine sahip olduklarından, artık birer fonem (ses) haline gelmişler ve fonetik bir kategori halini almışlardır (Sergaliyev 1997: 26).

Kudaybergen Jubanov, seslerin ortaya çıkışını ve değişimini yalnızca tarihsel fonetik-fonolojik olguların değişimi ile değil, aynı zamanda toplumsal ve fizyolojik-eklemlenme nedenleriyle de ilişkilendirir. Eski çağlarda, kelimeler ve konuşma henüz oluşmamışken, insanlar birbirleriyle sözlü olmayan (işaret, prozodik yöntemler) yöntemlerle iletişim kurmuş ve ses birimlerinin ortaya çıkmasından önce birkaç dönem geçmiştir. Kazak dilinin ses birimleri uzun yıllar içinde oluşmuş, ayırt edici özellikleri tasnif edilmiş ve çeşitli seslerde gerçekleştirilen en küçük işlevsel değişim dil birimi haline gelmiştir (Malbakov 2013: 75).

Ona göre, kulağa aynı gelen benzer sese sahip kelimelerin aynı anlama geldiğini söylemek, ses ve anlamın yakından ilişkili olduğuna bir işarettir. Bunu örneklemek için Jubanov şu şiiri örnek verir: "Awıldın aldı aydın köl, Aydın kölde şağala, Aydın köldi jağala!" Şiirin her mısrasında "aydın" kelimesi geçmektedir. Üçünün sesleri de aynıdır. Üçü de aynı kelimedir ve bu nedenle üçü de aynı anlama sahiptir. O halde Kazak dilinde sesler aynı ise fonemik ayırım yoktur, aynı kelimelerin anlamlarında fark yoktur" (Jubanov 2013: 68). Bununla birlikte aynı anlama gelen kelimeler kullanımda farklı çağrışımlara sahip olabilir. Bu ise fonem teorisinin bir konusu değildir. Jubanov, bir kelime çiftinin parçalarının ses bakımından benzer olmasının nadir de olsa anlam ayırımına engel olmadığını da vurgular. Çünkü ona göre bu kelimeler sesletim olarak aynı olsa da köken olarak farklı olabilir. Bunun için o, Kazak Türkçesinde "at" kelimesini örnek verir. Kazak Türkçesinde "at" kelimesi üç farklı anlama gelebilir: "at" (isim/ad), at (yılık) ve at "okla veya

silahla vur-". Ama o, "böyle şeyler enderdir" diye de ilave der. "Sözcüğün bölümlerinin sesi aynı olduğunda çoğu zaman anlamı da aynıdır. Ancak at (birini ifade eden kelime, isim), at (yılkı için bir kelime) ve at (silahla vurmak) kelimelerinin ses açısından hiçbir farkı olmasa da üçünün de anlam olarak üç farklı kökü olmalıdır. Öyle olmasaydı "at-tı /silahla vurdu" kelimesindeki "at" köküne eklenen "-tı" eki ile "at-tı suwardım / at-ı suladım"daki "at" köküne eklenen "tı" eki aynı sese sahip olmakla birlikte iki farklı anlam ortaya çıkmazdı. Bazen bir kelimenin anlamını, kişisine veya kelime öbeğine odaklanarak bulabiliriz. Bir kelimenin fonetik kısmı, aynı ada sahip iki kişi gibidir. Nasıl ki iki kişi aynı isme sahip olduğunda kafamız karışmazsa, iki kelimedede aynı sesler varsa kafamız karışmaz (Jubanov 2013: 68).

Jubanov'a göre, sesin bilişsel işlevi, sesin karakterine bağlı olarak kelimenin iç anlamından çıkarılabilir. Bu örnekte "at" kelimesindeki "a" fonemi akustik ve artikülasyon açısından her üç kelimedede de aynı olduğu gibi "t" sesi de her üç kelimedede aynıdır, yani fonetik ayırım yoktur. Dolayısıyla Jubanov'un, bilinen yasalara ek olarak, kelimelerdeki seslerin birleşiminde zıtlasma olduğunu fark ettiğini söyleyebiliriz. Belki de bu yüzden ses ve anlam bakımından birebir örtüşme olup olmadığına dikkat etmiştir. Ona göre, "at" kelimesinde olduğu gibi bazen ses kompozisyonu tutarlı olsa da anlam aynı değilse kelimelerin anlamlarının sözlüksel bir kaynaktan geldiği söylenebilir. Jubanov, değişen kompozisyonun anlam üzerindeki etkisini göstermek için "zat-sat, at-sat-tas" kelimelerindeki seslerin sayısını ve konumunu karşılaştırır ve bunların anlam üzerindeki etkisini tartışır. "Aynı kelime olması için hem sesin hem de anlamın aynı olması gerekir. a) Ses aynı, anlam aynı değilse tek bir kelime yoktur. Yukarıdaki "at" köklü üç kelimenin sesi aynı olsa da anlamı "farklı" olduğundan her biri başlı başına ayrı birer kelimedir." "Sat-/sat-mak" kelimesinin "zat/şey, nesne" kelimesinden farklı tek bir sesi vardır: birinde z sesi yerine diğerinde s sesi vardır. Bu tek sesin farklı olması onları iki kelime yapar. Buna karşın "at" kelimesinin "sat" kelimesinden bir sesi (s-) eksiktir. Bu tek başına onları iki kelime yapar. "Sat- /sat-mak" kelimesinin ve "tas/taş" kelimesinin seslerinde fark yoktur: her ikisinin de üç sesi vardır: t. a. s. Öyle olsa bile, bu ikisi iki kelimedir, çünkü seslerin sırası her ikisinde de farklıdır" (Jubanov 2013: 69).

Sadece Kazak Türkçesini değil, diğer Türk lehçelerini ve diğer dünya dillerini de çalışma konusu yapan Jubanov adını vermese de bugün modern dil biliminde *allophone* (alofon/alt ses birim) kavramına da değinmiş olmaktadır. Dilin alfabesinde bulunan her harf bir sese karşılık gelir. Bu sesler de esasında birer fonemdir. Buna karşın bazen anlam ayırt eden fonemler, kullanılışlarına göre (genelde bölgesel veya kişisel) anlam ayırt etmezler: Türkçedeki Konya-Gonya, Ankara-Angara, jandarma-candarma, sigara-cigara kelimelerindeki k-g, j-c ve s-c ikiliği gibi. Jubanov, ses ve alt ses birim hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: "Altay ve Çuvaşçada *kes-kezer, puz; puzi / bası/pus; puzi-bası* kelimelerinde görüldüğü gibi "s" ve "z" iki farklı sestir. "Puzi" ve "bası" kelimelerindeki p- ile b- iki fonem gibi algılanır. Oysa buradaki iki farklı ses ayrı birer fonem değildir, çünkü anlam ayırt etmiyorlar. Her iki kelimenin anlamı da *bası/bası* demektir. Benzer şekilde örneğin Kazakçadaki *Qayır-xayır* kelimelerindeki "q" ve "x" ile *fayzolla-payzolla* kelimelerindeki "p" ve "f" seslerinin anlam ayırt etmediklerini, bunların sözcüksel farklarının olmadığını biliyoruz. Bu nedenle anlama etki etmeyen bu seslere fonem denmez (Jubanov 2010: 51). Ses biliminin en önemli sorunu, dilin ses sistemini, ses birimlerinin oluşumunu belirlemek ve bunlarla ilgili kanunları sistematize etmektir. Jubanov'un araştırmalarında da bu gereksinimlerin ana hedef olduğunu görüyoruz. O, bu amaçla, Kazak Türkçesindeki sesleri akustik ve söyleyiş özelliklerine göre gruplandırmış, sesin sayı ve fonolojik işlevini belirlemeye gayret etmiştir. Bilim adamı, "or-, ör-; -sız,-siz kelime çiftlerinin ikisinin de aynı ünsüz sese sahip olduğunu ileri sürer. Jubanov, sız-siz ve or-ör kelimelerini örnek alarak "Kazak dilinde /e/ dışındaki sesler bazen kalın bazen de ince olmak üzere iki farklı şekilde telaffuz edilir" der (Jubanov:1999: 204-205). Onun demek istediği şudur. Bu iki örnekte o ve ö ile ı ve i kalınlık incelik bakımından ayrılır, ancak bu iki

farklı ses yanlarındaki ünsüzü değiştirerek anlam ayırt etmez. Bunun yanında kalın ünlünün yanındaki ünsüz kalın, ince ünlünün yanındaki ünsüz ise ince söylenir. Bu durum da onların farklı fonem olduğunu göstermez. Eğer kalınlık incelik bakımından farklılık olsaydı bu durumda alfabe'deki ses sayısını iki katına çıkarmak gerekirdi. Nitekim Jubanov, e sesi dışında, söyleyişte Kazak Türkçesinde 26 sesin 25'inin kalın ve ince şekli vardır diyerek bu duruma işaret etmiştir. Ancak özellikle ünsüzlerdeki ses değişkenliği (kalınlık-incelik) Türk dili için geçerli değildir. Bu bağlamda o, mecazi olarak "Kalın olana bir harf, ince olana bir harf yazarsak alfabemizdeki tüm harflerin sayısı bugünkünün iki katı olur" demiştir (Jubanov:1999: 204-205; Kaydarova 2015: 11).

Türk dilinde durum bu iken başka dillerde ünsüzlerin de kalınlık-incelik zıtlaşması olabilir. Jubanov'a göre Kazak Türkçesi ve Rusçadaki ünsüzler, kalın ve ince olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Fakat bunların kalınlıkları ve incelikleri işlevsellik açısından aynı değildir. Rusçada kalın bir ünsüz, bir ses birimidir (fonemdir), ince bir ünsüz başka bir ses birimidir. Örneğin: mel-mel'; mol-mol' kelimelerinde [l] seslerinin kalın (l) - ince (l') olması kelimelerin anlamlarını birbirinden ayırır. Kazak dilinde bir ünsüzün kalınlığı ve inceliği (q-k ve ğ-g hariç), kelimelerin anlamını ayırt edemez, çünkü bu seslerin fonemik özelliği yoktur. Bunlar sadece bir ses tipi oluşturmak için birleşirler ve diğer fonemlerle zıtlık gösterirler. Örneğin [bol – böl]; [tol – töl] kelimelerindeki b ve l sesleri kalın-ince telaffuzu ile ayırt edilemez, konuşma kolaylığına bağlı olarak l bazen kalın bazen ince telaffuz edilirler. Bu iki farklı telaffuz, komşu ünlülere bağlıdır. Kısacası bu ünsüzlerin kalınlığının ve inceliğinin anlam ayırt edici fonolojik bir önemi yoktur (Malbakov 2013: 64; Jubanov 2019: 191). Jubanov, kısa ve uzun ünlülerin ise Türk lehçelerinde anlam ayırt ettiklerini söyler. O bunun için Kırgız Türkçesini, Yakut Türkçesini ve Türkmen Türkçesini ünlü uzunlukları bakımından karşılaştırır. Bu lehçelerde kısalık-uzunluk zıtlaşması olduğunu ve bu zıtlığın anlam ayırt ettiğini söyleyen Jubanov şu örnekleri verir: Kırgızca: [mal] kelimesi "hayvan" anlamına gelirken [ma:l] "mevsim", "zaman" anlamına gelir. Ayrıca Yakut dilinde: [ta:s] "taş" anlamına gelirken [tas] "dış" anlamına gelir. Bilim adamı, "biz (Kazaklar hem ünlülerin hem de ünsüzlerin uzunluğunu fonem olarak kullanmıyoruz. Bir ses bir yerde uzun, bir yerde kısa okunsa, iki kelime birbirinden ayrılrsa buna ses birim deriz" diyerek uzun ve kısa fonolojik karşıtlığın Kazak Türkçesinde olmadığını ve Kazak Türkçesinin bu durumda fonemleri ayırt edemediğini de vurgular.¹²

Jubanov'un Kazak Türkçesi seslerini tasnifi

Jubanov, V. Sınıf Okul Ders Kitabı'nda "Kelimelerin ses yapısı" başlıklı III. Bölümü salt fonetik konusuna ayırmıştır. Jubanov, burada Kazak dilinin sınıflandırılması, vurgu, heceler ve ses uyumu konularını kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Sızdıkova, onun ele aldığı konuları ve yaptığı tespitleri şöyle özetler: "a)Kazak dilinin ses sayısını 26 olarak tespit etti. b) Ünlüleri tokluk/geniş (bugün açık), kelte/dar ve kosındı/birleşik ünlüler olarak sistematize etti. Yine ünlüleri yuvarlak ünlüler ve düz ünlüler olarak sınıfladı. c) Hece meselesine değindi. Hecelerin yapılarını ve türlerini belirledi. d) Ünlü uyumu (singarmonizm) meselesi üzerinde durdu"(Sızdıkova 1966:28).

Jubanov'un, "Kazak Dilinin Grameri" kitabının "Kelimenin ses yapısı", "Kelimenin hece yapısı", "Konuşma bölümlerinin karmaşıklığı" gibi bölümlerinde fonetik konusunu derinlemesine ele aldığını dile getiren fonetikçi A. Junisbekov ise bu bağlamda şunları kaydeder, "...ses, sesin miktarı ve kalitesi, ünlüler, ünsüzler ve bunların artikülasyonu ile akustiği, seslendirme cihazı, heceler, uyum yasası, vurgu, tonlama gibi konuların hepsi burada önemlidir. Böylece fonetik bölümü tam bir sistematik bölüm haline gelmiştir"(Junisbekov 1998: 34).

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. <https://emirsaba.org/jospar-i--jbanov-tfish-lingvist.html?page=6> (alındı:03.09.2023)

Jubanov, Kazak Türkçesindeki (aslında dildeki) sesleri nitelik ve nicelik açısından şöyle tanımlar: “Bir dilde kullanılan seslerin sayısı sonsuzdur, ancak hepsi aynı niteliğe sahip değildir. Farklı kalitede yalnızca belirli miktarda ses vardır ve bunlar çok fazla değildir”(Jubanov 1999: 183-184). Jubanov bu düşünceden hareketle, Kazak dilinde sınırlı sayıda olduğunu iddia ettiği sesleri zamanının ilerisinde bir mantıkla tek tek tespit eder, ele alır, tanımlar, açıklar ve sınıflar. Şimdi onun bu konuda yapmış olduğu tespitlere bakabiliriz.

Jubanov’a göre “Kazak dilinde 26 farklı nitelikte ses vardır. Bunlar: a, b, ş, j, d, e, g, ğ, k, l, m, n, ñ, q, r, p, o, s, t, u, ü, uw, z, ı, ıy, bunlardan e hariç hepsi kalın ve ince olmak üzere iki farklı şekilde okunur ve 51 sesin yerini alır” (Jubanov 2013: 70)¹³. Jubanov, Kazak dilinin seslerini; 1- ünlü, 2- ünsüz, 3- sonor sesler olmak üzere üçe ayırır.¹⁴ O, Kazak Türkçesinde esasında yedi ünlü olduğunu söyler ve ünsüzler arasında, yalnızca "q-k, g-ğ" seslerinin kalın-ince ayırımına sahip olduğunu belirtir. Bilim adamı, diğer ünsüzlerin karşılık gelen çiftlerini sadece bir harfle işaretlemenin dilimizin doğasına uygun olduğunu vurgular. O, Kazak dilinde kalın ve ince olarak kullanılan $\text{ɣy}/\text{ɣy}$ (uw/üw) ve $\text{ıı}/\text{ıı}$ (ıy/ıy) “çift sesli ünlüleri” de dâhil edince kendisinden önceki araştırmacıların bahsettiği dokuz ünlü sayısına ulaşır (Jubanov 2019:173). Jubanov, daha sonra ise Kazak dilinde dokuz basit ve iki birleşik ünlü olduğunu ve Kazak Türkçesinde toplam on bir ünlü bulunduğunu ileri sürer. Ünsüzlerin sayısını ise on dokuz olarak belirler. Ondan önce A. Baytursunoğlu, Kazak Türkçesinde 28 ses olduğunu ileri sürmüştür.¹⁵ Jubanov, Baytursunoğlu’nun ekmediği iki birleşik ünlüyü de ekleyerek ses sayısını 30’a çıkarmıştır(Jubanov 2013:174). Jubanov, a, ä, o, ö, e seslerini geniş/açık (tolık) olarak telaffuz edilen ünlüler, u, ü, ı, i, seslerini dar (kelte) telaffuz edilen ünlüler ve uw/üw, ıy ıy ($\text{ɣy}/\text{ɣy}$, $\text{ıı}/\text{ıı}$)¹⁶ seslerini birleşik (kosındı) telaffuz edilen ünlüler olarak sınıflar. Jubanov bu sınıflamayı şöyle yapar: “Yedi ünlü harf vardır: a, e, o, u, ı, uw, ıy. Yazıda kalın ünlüleri bir harfle, ince ünlüleri bir harfle ayrı ayrı gösteririz. Ünsüzleri ve sonor sesleri ise kalın-ince ayırımı yapılmadan bir harfle işaretleriz. Kalın ünlülerin alfabedeki karşılıkları, a, o, u, ı, uw, ıy; ince ünlülerin karşılıkları ä, ö, ü, i, ıy şeklindedir (Jubanov 2013: 70). O, ünlülerin telaffuzu ve değişimi ile ilgili olarak da şunları söyler: “Tam(geniş) ünlü ses, tam ve yeterli olduğundan hiçbir durumda niteliğini kaybetmez, olduğu gibi telaffuz edilir. Dar ünlüler ise çok yumuşak/zayıf telaffuz edildiği için niteliğini kaybederek kaybolabilir veya bazen de geniş sese dönüşebilirler.¹⁷ Bunlar, aslında geniş seslerin daralmış görünümleridir(Jubanov 2013: 72). Jubanov, ünlüleri üretiliş biçimine göre ise ikiye ayırır. Bunlar, erin dawıstılar/yuvarlak (o/ö ile u/ü) ünlüler ve ezüw dawıstılar/düz (a/ä, ı/i, e) ünlülerdir.

¹³ Bu harfler arasında bugün Kazak alfabesinde bulunan ä, i, ö, h, x, f, ç, v gibi harflerin bulunmadığına dikkat edilmelidir. Jubanov Kazak Türkçesinde bu seslerin varlığını kabul etmektedir ancak ötümlü-ötümsüz ve kalın-ince zıtlığından hareketle alfabedeki harf sayısını sınırlamak istemiş olmalıdır.

¹⁴ 1924 yılında Kazak dil komisyonu (Siez), Kazak dilinin seslerini ünlü ve ünsüz olmak üzere ikiye ve ünsüzleri de beşe ayırmıştır: 1. dördü yarı ünlü r, l, uw, y; 2-üçü nazal н, m, n ; 3. yedisi sert b, p, t, s, ş, q, k; 4-. ikisi sızıcı j ve z ; 5. Üçü sızıcı olmayan/yumuşak d, g, ğ. Ayrıntılı bilgi için bk. (Omarov 2013: 33).

¹⁵ Baytursunoğlu bu 28 sesi 24 harften oluşturduğu alfabe ile karşılamayı hedeflemiştir. “Alim, 24 harfli Türki yazıdan 16 işareti alır, yine Arap yazısına dayalı 8 işareti kendisi icat eder, yine 24 harfli bir alfabe oluşturur. Bu alfabedeki seslerin 5’i sesli, 17’si sessiz, 2’si yarı seslidir”(Kanalbekov ve Bekseyitova 1999: 315). Baytursunoğlu’nun Kazak alfabesindeki harf sayısı ve karşıladığı sesler bağlamında İskakova şu bilgiyi aktarır: “Dedemiz Kazakçada 24 farklı ses olduğunu, bunların beşinin ünlü, on yedisinin ünsüz, ikisinin de yarı ünlü olduğunu söylemişti: “q” ve “ğ” her zaman kalın; “k”, “g” ve “e” her zaman ince bir şekilde söylenir. Kelimedeki 19 sesin her biri bazen kalın, bazen de ince olarak telaffuz edilir. Kalın telaffuz için 19 sesin birer sembole, ince telaffuz için birer sembole ihtiyacı olduğunu söylersek, o zaman 19 ses için 38 sembol gerekir. Buna her zaman kalın telaffuz edilen “q” ve “ğ” ve her zaman ince telaffuz edilen “k”, “g”, “e” eklendiğinde 43 karakterin tümüne ihtiyaç duyulur” diyor. A. Baytursunov, Kazak ses uyumunun tüm özelliklerini tam olarak kapsamak için 43 farklı sesi içeren 25 işaretten oluşan bir harf tekniği icat etti” (İskakova 2022: 51).

¹⁶ Jubanov, “Kosar mı Dara mı?” adlı makalesinde çift ünlü olan, uw/üw’ün yalnızca bir y ve ıy/ıy’in yalnızca bir i harfiyle işaretlenmesi gerektiğini söylemiştir.

¹⁷ Modern dil biliminde ünlü daralması veya ünlü düşmesi dediğimiz bu ses olayı ile ilgili Jubanov, *ornorm* örneğini verir (Kaydarova 2015: 6). Bu kelimenin kökü söylendiğinde orın > orun olmakta, tam söylendiğinde ise ornorm şeklinde söylenerek ünlüsünü düşürmektedir. Bu gün Kazak Türkçesinde bu kurala uyan pek çok örnek vardır: qurt > kurut > kurt, бүкіл > бүкүл, v.b.

Jubanov Kazak Türkçesinde sonor seslerin ayırımından da bahseder. Ona göre Kazak Türkçesinde üretiliş yeri ile üretiliş biçimi denk olan fonemler de vardır. “Sonor olan yedi ses w, y, r, l, m, n, ñ’dır. Sonorlar, ünlüler gibi ahenkli sesletilmez, ünsüzler gibi ikizleşmezler. “Bilim adamı, eşit perdeli ve tonlu sesleri sonor sesler olarak adlandırır ve bunları ikiye ayırır: 1) Doğrudan sonorlar: “uw, üw, w” ile “iy,y”. Bu sesler üretilirken hava doğrudan dışarı çıkar, buruna gider veya ağzın içinde döner ve akıp gider. Çıktığı yer itibarıyla uw sesi dudaktan, iy sesi damaktan gelir. Yapım şekline ve süresine bakarsak ikisi de yumuşak sestir, ikisi de yan damağa sürterek çıkan sürekli seslerdir (Jubanov 2013: 190). 2) Dolambaçlı sonarlar: doğrudan geçişli sonarlar gibi düz gitmezler, nefesten gelen ve dönen dalgaların etkisiyle yapılırlar. Bunlar iki türe ayırırlar: 1) nazal geçiş sonarları; “m, n, ñ” nefes doğrudan ağızdan gelmediğinde, nefes borusu ile burundan çıktığı zaman, 2) Ağız sonorları; “l, r” çıkarıldığında, nefes diğer sesler gibi dümdüz dışarı çıkmaz, ağzın içinde dolaşır sonra dışarı çıkar (Jubanov 2013: 77).

Jubanov, sonor seslere ek olarak ünsüzleri, ötümlü (yumuşak sesler) ve ötümsüz (sert sesler) olmak üzere ikiye ayırır. O, bunları eşleştirilmiş ünsüzler olarak da adlandırır, çünkü her sesin bir sert bir de yumuşak şekli vardır. “Sesi sert bir şekilde çıkan ünsüze ötümsüz ünsüz denir. Bunlar; k, q, ş, s, t, p fonemleridir. Bunlara ötümsüz ünsüz dememizin nedeni, ünsüzün ağızdan birden çıkmasıdır. Bu çıkış ağzın herhangi yerinden olabilir. Ağzın içinde ses organları bir yere çarpar veya sürter. Bu işlem bazen ani ve bazen kesintisiz olur (...) Sesleri ünlülere yaklaşan ve yumuşak çıkan g, ğ, j, z, d, b ünsüzlerine ise ötümlü ünsüz denir. Bunlara ilave olarak sürekli ve süreksiz ünsüzler de vardır. Süreksiz ünsüzler kesik kesik çıkarılır ve uzatılmazlar, buna karşın sürekli ünsüzler uzatılarak çıkarılırlar. Ağzın farklı bölgelerinin farklı özellikleri vardır. Meselâ, iki dudak birbirine çarpar ve beraber hareket ederlerse, bir cins ses olur, dudak dişlere çarpar veya beraber hareket ederlerse, başka bir cins ses olur” (Jubanov 1999:188; Kaydarova 2015: 6).

Jubanov, “b, d, j, z, g,ğ” ünsüzlerini yumuşak ünsüz grubuna, p, t, ş, s, q, künsüzlerini ise sert ünsüz grubuna dahil eder. Oluşum şekillerine göre p-b,t-d,k-g,q-ğ seslerini süreksiz ünsüzlere, s-z, ş-z seslerini ise sürekli ünsüzlere dâhil eder. Jubanov, ötümsüz ünsüzler ise; üretildiği yere göre gırtlak, diş, dudak ünsüzleri olmak üzere üç gruba ayırır. Ayrıca o, ünsüzleri üretiliş yerlerine göre üç farklı artikülasyon grubuna ayırır: p-b sesleri dudaktan üretildiği için dudak ünsüzleri, k,q,g,ğ gırtlaktan üretildiği için gırtlak ünsüzleridir, çünkü sesler dilin arkasının gırtlığa vurması ile oluşur. Jubanov; t, d, s, z, ş, j seslerine diş ünsüzleri der, çünkü bunlar, dil üst dişe çarptığında veya ona sürttüğünde oluşurlar(Jubanov 2013: 73-76).

Özetle, Jubanov Kazak dilindeki sesleri, farklı özelliklerine göre aşağıdaki gruplara ayırır:

1. Sesin tınısına göre (ötümlü, ötümsüz, sonor);
2. Ses ve ses ilişkisine bağlı olarak (ötümlü, ötümsüz);
3. Sesin süresine bağlı olarak (sürekli, süreksiz);
4. Telaffuz yerine göre (dudak, gırtlak, dil sesleri);
5. Üretim şekline göre (yapışkan, sürtünmeli);
6. Sesin cinsine göre (fısıltılı, fısıltısız);
7. Ses çıkış yoluna göre (doğrudan yollu, dolambaçlı yollu) (Kaydarova 2015: 8).

Sonuç

Bu çalışma sonucunda Jubanov’un, Baytursunoğlu ile başlayan Kazak dil bilimi çalışmalarını bilimsel bir temel üzerine oturttuğunu gördük. Jubanov’un dil biliminin hemen her alanında çalışma yaptığını ve yazdığı ders kitapları ile bu çalışmalarını uygulamalı dil bilimi haline getirdiğini tespit

ettik. Onun fonetik alanında yaptığı çalışmaları ve getirdiği yenilikleri şöyle maddeleştirmek mümkündür. Jubanov;

- Kazak Türkçesini tüm yönleri ile analiz etti ve bunları sınıflarda uygulamalı olarak gösterdi.
- Kazak dilciliğinde “fonem kuramının” kurucusu oldu.
- Kazak Türkçesi dilciliğine yeni terimler kazandırdı ve bunları yaygınlaştırdı.
- Genel olarak Kazak Türkçesinin ses sistemi ile ilgili temel teorik problemleri ortaya koydu ve çözüm yollarını gösterdi.
- Kazak Türkçesinin fonetiğini tüm ana kategorileri ile sistematik olarak analiz etti.
- Kazak Türkçesinin seslerini üretim ve telaffuzlarına göre gruplandırdı ve her sesi özelliğine göre tasnif etti.
- Kazak Türkçesi seslerinin artikülasyon tablosunu yaptı.
- Araştırma nesnelere, iç bileşenlerini tanımladı ve bilimsel bir kurs oluşturdu.
- Kazak Türkçesi seslerinin Latin harfleriyle işaretlenmesine, yazım ve terminolojide yenilikler yapılmasına öncülük etti.

Kaynaklar

- Änes, Ğ. (2013). *Jubanulı K. Kazaq Til Biliminiñ Mäseleleri* (Kurastırğan). –Almatı: «Abzal-Ay» Baspası. – 640 bet.
- Baimukhambetova, Elmira (2016) “Kazak Dil Bilgini Kудaybergen Jubanulı”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 5/1. s. 128-134.*
- Baygulova, B.K. (2022). “Alaştıñ Ardaqtısı – Axmet Baytursınov”. *Axmet Baytursınulı Murası: Qazaq Tili Jäne Zamanawiy Bilim Beruw Üderisi Attı Xalıqaralıq Ğilimi-Täjiribelik Konferensiyasınıñ Jınağı.* – Pavlodar: Pavlodar qalasınıñ bilim beruw bölümi. – 840 b. , (Bas redaktor: Aytkazina S.O)
- Baytursunoğlu, Ahmet (2009). *Tariyxı Tulğalar.* Tanımdıq - Köpşilik Basılım. Mektep Jasındağı Oquwşılar Men Köpşilikke Arnalğan.(Kurastıruwşılar Toğısbaev B. Sujikova A). – Almatı: Almatıkitap
- Erdembekov, B.A(2020). *Kudaybergen Kuwanulı Jubanov (bibliyografiyalıq körsetkiş).* Jalpı Redaksiyasın Basqarğan Erdembekov. K.Jubanov Atındağı Aqtöbe Öñirlik Memlekettik Universitetiniñ «Jubanov Universiteti» Baspa Bölümi. – 99 bet
- Iskakov, A.(1965). “Professor Q.Jubanov Jäne Qazaq Til Bilimi” . *Qazaqstan Mektebi Gazeti.* – №3. – 71-77 bb.
- İskakova, A.O. (2022). “Alaştıñ Ardaqtısı - Axmet Baytursınulı Jäne Qazaq Jazuwı Tuwralı”. *Axmet Baytursınulı Murası: Kazak Tili Jäne Zamanawiy Bilim Beruw Üderisi Attı Xalıqaralıq Ğilimi-Täjiriybelik Konferensiyasınıñ Jıynağı.* – Pavlodar: Pavlodar Qalasınıñ Bilim Beruw Bölümi. – 840 b. , Bas redaktor: Aytkazina S.O.
- Jubanov, Kudaybergen (1929). “Älippemiz Buqaraşıl Bolsın!”. *Qızılorda Qalası: Bükilodaqtıq Ğilimi orfografiyalıq konferenciya materialı.* – Qızıloda
- Jubanov, Kudaybergen (1933). “Kazak Tiliniñ Ğilimi Kursı Jöninen Leksiyalar. I kesek. Kazak Tiliniñ Fonetikası (Dıbıs jüyesi). bet aşar”. *Politexnikalı Mektep Jurnalı.* №7-8 nömirleri.

- Jubanov, Kудaybergen (1934). “Buwin Jigin Qalay Tabuwğa Boladı?”. *Awıl Muğalimi Jurnalı*. – Almatı. – №2.
- Jubanov, Kудaybergen (1935). “K Postanovke İssledovaniya İstorii Fonetiki Kazakhskogo Yazıka”. *Tr. Kaz. Nu Natsional'noy Kul'tury*. – Vyp. I. – Alma-Ata: Moskva.
- Jubanov, Kудaybergen (1935). “Kazak Tiliniñ Emlesi Men Älippesine Kirgiziletin Özgeristerdiñ Jobası”. *Memlekettik Terminologiya Komissiyasınıñ Bulletinı*. – Almatı: «Kazakstan». – 5 may, №1. – 29-b.
- Jubanov, Kудaybergen (1935). “Qosar Ma, Dara Ma? (“uv”, “yu”, “j”, “ij” - lerdin Emlesi Jöninen)”. *Kazakstanniñ oqıtuw isterin basqaratın Xalıq komissariyatınıñ janındağı Memlekettik terminologiya komissiyasınıñ bulletinı*. – Almatı: “Qazaqstan”, – 5 may, №1. – 26-28 b.
- Jubanov, Kудaybergen (1936). *Kazak Tiliniñ Grammatikası. I- Bölüm. Sözdin Jalpı Qurılısı (Jalpı Morfologiya)*. – Orta Mekteptin V Klasına Arnalğan. – Almatı: «Kazakstan» Baspası.-74 b.
- Jubanov, Kудaybergen (1937). “Jaña Grammatikaniñ Jañalıqtarı Jayınan”. *Awıl Muğalimi Jurnalı*. – № 1-3. 27-39 b
- Jubanov, Kудaybergen (1939). *Kazak Tiliniñ Joğarğı Kursı*. – Almatı: Kazak Üniversiyeti. – 112 b.
- Jubanov, Kудaybergen (1999). *Kazak Tili Jönindegi Zerttewler*. – Almatı: Ğılım, 1999. – 581 b.
- Jubanov, Kудaybergen (2010). *Qazaq Tili Jönindegi Zerttewler*. – önd., 3-bas. Jawaptı redaktor Ş. Qurmanbayulı – Almatı: «Atamura». – 608 bet.
- Jubaeva, O. (2013). *XX ğasır Basındağı Kazak Tili Jönindegi Zerttewler*. Qurastırğan Jubaeva. – Almatı, «Qazığurt» Baspası». – 664 bet.
- Jünisbekov Ä.(1990). *Qazaq Fonetikasınıñ Ğilimi Kursın Jasawşı // Kудaybergen Jubanov Jäne Kazak Til Bilimi*. «Ğılım» -Almatı. 191-196-b.
- Jünisbekov Ä. (1998). “Professor K. Jubanov Qazaq Fonetikasınıñ Ğilimi Kursın Jasawşı”, *Jubanov Tağılımı Respublikalıq Ğilimi-Teoriyalıq Konferenciyanıñ Materialdarı*. – Aqtöbe.-b. 34.
- Kanalbekov, B. ve Bekseyitova, A. (1999). *Ultık Ruhtın Ulı Tını*. A. Baytursınulı Atındağı Tilbilimi İnstitutı. Almatı, 5-564
- Kaydarov Ä.T. (1990). *Kудaybergen Jubanov Jäne Qazaq Til Bilimi*. – Almatı: Ğılım, 1990.- 9-15 b.
- Kaydarov Ä.T. (1990). *Professor Kудaybergen Jubanov // Qудaybergen Jubanov Jäne Kazak Til Bilimi*. - Almatı: Ğılım.
- Kaydarova, Gülayım (2015). “Kудaybergen Jubanovtıñ Qazaq Fonetikasına Qatıstı Zerttewleri”. *Qazaq Tili Men Ädebiyeti*.4- Säwir.
- Komissiya (1963). *KazSSCB Tariyxı /Socializm Däwiri* . – Almatı.
- Kudrışeva M. B. (2022). *Axmet Baytursınovtıñ Ağartuwşılıq Şığarmaları. Axmet Baytursınulı Murası: Kazak Tili Jäne Zamanawı Bilim Beruw Üderisi Attı Xalıqaralıq Ğilimi-Täjiriyebelik Konferenciyanıñ Jıynağı*. – Pavlodar: Pavlodar qalasınıñ bilim beruw bölümi. (Bas redaktor: Aytkazıyna S.O.) – 840 b.
- Malbakov, M.(2013). *Kудaybergen Jubanov (Ulı dala tulğaları» seriyası)*.Jalpı Redaksiyasın Basqarğan filol.ğ.d., professor Malbaqov. –Almatı: A.Baytursınulı atındağı Til bilimi instiytuwtı. – 448 bet.

- Omarov, Eldes (2013). “Kazak Tiliniñ Dıbıstarı” işinde: *XX Ğasır Basındağı Kazak Tili Jönindegi Zerttewler*. Qurastırğan O.Jubaeva. – Almatı, «Qazığurt» Baspası». – 664 bet.
- Orazaliyeva E. (2005). *Tanımdıq Kazak Tili*.- Almatı: «Murager».-176 b.
- Ormanov Ğ.(1937). *Socialistik Qazaqstan Gazeti*. 21 nawrız.
- Sadvakas, N.A. (2018). *Professor K.Jubanovtıñ Fonetika-Fonologiyalıq Zerttewleri. Monografiya*. – Almatı: Evero.- 162 b.
- Serğaliyev, M. (1997). *Sintaksis Jäne Stilistiyka*.Almatı:Kazaq universiteti.–250 b.
- Sızdıkova, R. (1966). *Ğalım Azamat*.–Almatı: Kazakstan. –72 b.
- Sızdıkova, R. (1990). *Axmet Baytursınov*. –Almatı.-288 b.
- Tektiğulova, J. (1994). “K.Jubanov Jäne Kazak Tili Tariyxı Grammatikasınıñ Problemaları”. *KDA.A.*- 22 b.
- Üsenkızı, Saybekova Nazira (2020). *Grammatologiyalıq Paradigma: A.Baytursınulı Jäne Qazaq Jazuw Ülgisiniñ Qalıptasuwı. Ğal-Farabi Atındağı Kazak Ulıtıq Universiyteti (Jariyalanbağan doktorlıq dissertasiya)*.
- Wäli, N. (1999). “Axmet Baytursınulı Jäne Kazak Jazwınıñ Ontogenezdik Damuwı”. *Ulıtıq Ruxtıñ Ulı Tini / Ğilimi Maqalalar Jıynağı*. – Almatı: Ğalım, 268-281 b.